

บทที่ 5

วิถีชีวิตประจำวันแห่งการบริโภค

คนเมืองรุ่นใหม่ของกรุงเทพฯ เริ่มปรากฏและเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างเห็นได้ชัดนับตั้งแต่ตอนกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา โดยเฉพาะเมื่อมีการขยายตัวของระบบราชการ การขยายตัวของระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่สร้างช่องทางให้คนที่ผ่านการศึกษาแบบใหม่ก้าวไปสู่อาชีพใหม่ ๆ หลากหลาย รวมถึงการเติบโตขึ้นของการดำเนินธุรกิจในเมือง ซึ่งทำให้เกิดกลุ่มพ่อค้านักธุรกิจรุ่นใหม่ขึ้นเป็นจำนวนมาก ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของการเป็นชาวเมืองรุ่นใหม่ของคนเหล่านี้ คือการมีอาชีพและรายได้ที่แน่นอน (ซึ่งอาจจะเป็นรายได้ประจำหรือไม่ประจำก็ตามแต่) รายได้ที่แน่นอนนี้เองที่จะเป็นฐานสำคัญให้แก่การบริโภคใช้จ่ายใช้สอยในชีวิตประจำวัน

เนื้อหาในบทนี้ จะให้ความสำคัญต่อการพิจารณาลักษณะการบริโภคสินค้า และการใช้เวลาว่างของชาวเมืองกรุงเทพฯ ทั้งนี้เนื่องจากทั้งสองประเด็นนี้จะแสดงให้เห็นลักษณะวิถีชีวิต “แบบเมือง” ซึ่งย่อมแสดงออกด้วยการบริโภคทั้งสินค้าและการพักผ่อนหย่อนใจของชาวเมือง ที่ชีวิตมั่นคงขึ้นด้วยรายได้อันแน่นอน วิถีชีวิตแบบเมืองจำเป็นที่จะต้องพิจารณาผ่านลักษณะการบริโภคสินค้า รวมถึงการใช้เวลาว่างในแต่ละวัน ทั้งนี้ก่อนที่จะเข้าสู่ประเด็นเนื้อหาดังกล่าว ในที่นี้ได้ยกกรณีศึกษาเรื่องการปลอมธนบัตรในสมัยรัชกาลที่ 5 ขึ้นมาอภิปราย เนื่องจากกรณีดังกล่าวสามารถสะท้อนให้เห็นความแพร่หลายของการใช้เงินตราของสังคมกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาดังกล่าว การแพร่กระจายของเงินตราย่อมเป็นฐานที่เอื้ออำนวยให้การใช้จ่ายใช้สอยเพื่อการบริโภคในลักษณะต่าง ๆ เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง

1. คดีกรมหมื่นพงษาดิศรมหิป และนายเพ่ง (ศรี เสาวรักษ์) ปลอมธนบัตร:

ภาพสะท้อนความแพร่หลายและการกระจายตัวของการใช้เงินตรา

ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2446 ได้เกิดคดีปลอมธนบัตรครั้งสำคัญเกิดขึ้นในกรุงเทพฯ¹ แม้ว่าเมื่อรัฐบาลสยามสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เริ่มผลิตธนบัตรและนำออกใช้ทั่วไป คดีจับกุมผู้ปลอมธนบัตรจะเกิดขึ้นอยู่เนือง ๆ² แต่เหตุการณ์ครั้งนี้ได้กลายเป็นคดีร้ายแรงไปโดยปริยาย เพราะนอกเหนือจากที่ว่าผู้ก่อคดีจะเป็นพระราชวงศ์ชั้นสูงแล้ว การปลอมธนบัตรจำนวนมากครั้งนี้เกิดขึ้นเพียงแค่หนึ่งปีภาย

¹ หจช., ร. 5 ค. 11/8, เรื่องกรมหมื่นพงษาดิศรมหิปนายเพ่งทำธนบัตรปลอม (20 พฤศจิกายน 122-13 มิถุนายน 127).

² ตัวอย่างเช่น คดีของจีนซุนฮอก จีนหยุนนดิง จีนยอกู ใน หจช., ร. 5 ค. 11/7, เรื่องจับผู้ทำธนบัตรปลอมกับรางวัลผู้จับ แลทำลายธนบัตรปลอม (19 พฤศจิกายน 122-5 สิงหาคม 129).

หลังจากที่รัฐบาลสยามออกธนบัตรอย่างใหม่ใช้ในสังคม และกำลังพยายามสร้างความเชื่อมั่นต่อรูป
ลักษณะใหม่ของเงินตราให้แก่วงการธุรกิจ และผู้คนทั่วไป

จุดเริ่มต้นของสืบค้นคดีนี้เกิดขึ้นในวันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2446 เมื่อนายลอซัน (Eric St. J. Lawson) ผู้บังคับการกรมกองตระเวนได้รับหนังสือจากนายวิลเลียมซัน (W. J. F. Williamson) เจ้าพนักงานในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ แจ้งว่าฮ่องกงเซี่ยงไฮ้แบงก์ (the Hongkong Shanghai Bank) ได้พบธนบัตรปลอมไปขึ้นเงิน หลังจากเดินทางไปตรวจดูและพบว่า เป็นธนบัตรปลอมจริง นายลอซันได้โทรศัพท์แจ้งให้นายอากรบ่อนเบี้ยและแขวงห่วยทั่วกรุงเทพฯ ให้มาพบ อธิบายจุดแตกต่างระหว่างธนบัตรปลอมกับธนบัตรจริง และหากผู้ใดพบผู้ใช้ธนบัตรให้แจ้งแก่พบตระเวนจับบุคคลผู้นั้นส่งมายังกองตระเวนในทันที หลังจากนั้นนายลอซันได้ไปยังทุกธนาคารในกรุงเทพฯ รวมถึงโรงสุลการ และกรมรถไฟเพื่อแจ้งให้ทราบเหตุการณ์ดังกล่าว

วันถัดมา ชาเตอร์แบงก์ (the Chartered Bank) แจ้งว่าได้รับธนบัตรปลอม และจากเหตุที่บน
ธนบัตรมีการเซ็นชื่อภาษาอังกฤษ ให้สืบทราบได้ว่ารับมาจากพ่อค้าแขกถนนเฟื่องนคร จากการสืบ
สวนต่อมา รวมถึงการติดตามไปยังห้างร้านสำคัญในเมืองกรุงเทพฯ และรายงานการพบเจอที่เข้ามา
ทำให้ทราบว่าธนบัตรปลอมจำนวนหนึ่งพัวพันอยู่กับนายเพ่ง (ศรี เสาวรักษ์) บุตรของชายเจ้าพระยา
ภาสกรวงศ์กับท่านผู้หญิงเปลียน ซึ่งทำให้เป็นที่น่าสงสัยเนื่องจากพบว่าในช่วงเวลาเพียงแค่ 3 วัน
ได้ใช้จ่ายเงินไปอย่างน้อยไม่ต่ำกว่า 1,600 บาท รวมถึงได้นำเงินอีกประมาณ 6,000 บาทเข้าฝากไว้
ยังธนาคาร นายลอซันจึงไปเข้าพบพระยาภาสกรวงศ์ ทำการสอบสวนนายเพ่ง แต่นายเพ่งแจ้งว่าเงิน
จำนวนนั้น ได้มาจากการเล่นพนัน และเมื่อค้นเรือนก็ไม่พบธนบัตรปลอม

วันเดียวกัน ทางกรมกองตระเวนก็พยายามสืบหาชาวญี่ปุ่นซึ่งเพิ่งเข้ามากรุงเทพฯ ได้ไม่
นานด้วยทราบจากหม่อมเจ้าเศรษฐศิริ ผู้กลับมาจากราชการเมืองญี่ปุ่น ด้วยอาจเป็นหนึ่งในกลุ่มผู้
ต้องสงสัยในการปลอมธนบัตรครั้งนี้ จนถึงตอนค่ำเมื่อทราบที่ชาวญี่ปุ่นกลุ่มนี้พักอยู่ที่คอนติเนน
เทล โฮเทล ถนนสีลม นายลอซันจึงไปยังสถานกงสุลญี่ปุ่น ให้เจ้าหน้าที่กงสุลไปด้วยกันด้วยกัน แต่
ทางโฮเทลไม่ยอมให้เข้าค้น จึงต้องไปเชิญกงสุลฝรั่งเศสมาดำเนินการ แต่เพราะเวลาผ่านไปเนิ่น
นาน และชาวญี่ปุ่นคงรู้ตัวจึงมีอาจพบธนบัตรปลอมใด ๆ

วันที่ 20 พฤศจิกายน หลังจากสืบความจากกลุ่มที่เคยเล่นพนัน ไปกับนายเพ่ง ก็ยังพบว่า
ธนบัตรปลอมนั้นพัวพันกับนายเพ่งมากขึ้นทุกขณะ ขณะที่นายเพ่งก็ไปมาหาสู่อยู่กับชาวญี่ปุ่นเป็น
ประจำ ด้วยเหตุนี้ นายลอซันจึงออกหมายจับตัวนายเพ่งเมื่อเวลาบ่ายโมง นำหมายจับแก่กรมหลวง
นเรศวรฤทธิ์เวลาบ่าย 4 โมง และในค่ำวันเดียวกันก็ได้้นำความนำจับนายเพ่งกราบบังคมทูลรัช
กาลที่ 5

จากรายงานการพบธนบัตรปลอมที่ยังเข้ามาหลายรายมากขึ้นในวันเดียวกันนี้ ซึ่งส่วนผู้มัด
การใช้จ่ายเงินของนายเพ่งทั้งสิ้น นายเพ่งจึงยอมรับสารภาพ โดยซัดทอดว่าได้ทำการคบคิดกับกรม
หมื่นพงษาดิศรมหิป โดยกรมหมื่นพงษาฯ เป็นผู้ออกทุนในการปลอมธนบัตร นายเพ่งผู้จัดการคิด

ต่อให้ชาวญี่ปุ่นนามยามาโมโตะ (Yamamoto) ออกไปทำธนบัตรปลอมที่ประเทศญี่ปุ่นเมื่อเดือน มีนาคม พ.ศ. 2445 โดยนายยามาโมโตะเป็นผู้ต้นคิด นายอิวาโมโตะ (Ewamoto) เป็นผู้จัดการทำ นาย วาดา (Wada) เป็นผู้แกะพิมพ์และจัดพิมพ์ นายตากาฮาชิ (Takahasi) เป็นผู้ออกทุนเงินเพิ่มเติม และ นายซาซากิ (Sasaki) ในกรุงเทพฯ เป็นผู้ดำเนินการหาที่พิมพ์หลังจากที่มีการนำธนบัตรปลอมเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ในวันที่ 10 พฤศจิกายน โดยบรรจุมาในระหว่างฉากญี่ปุ่น

วันที่ 21 พฤศจิกายน กรมกองตระเวนได้ขอมอบจับชาวญี่ปุ่นจากกงสุลญี่ปุ่น โดยจับวาดา อิวาโมโตะ ตากาฮาชิ ที่คอนคินเนลไฮเทล จับซาซากิได้ที่บ้านเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ยามาโมโตะนั้น ได้หนีและเข้ามาพบกับราชทูตญี่ปุ่น ศาลได้พิพากษาให้คนไทยทั้งสองนั้นต้องจำคุกเป็นเวลาถึง 20 ปีและยึดทรัพย์ทั้งหมดของนายเพ่ง ส่วนกรณีของกรมหมื่นพงษาฯ นั้น ทางรัฐบาลเห็นว่าอาจไม่มีประโยชน์ในการยึดทรัพย์ เนื่องจากบรรดาญาติพี่น้องคงเข้ามาช่วยเหลือได้ในที่สุด แต่ก็มีพระราชวินิจฉัยให้หลุดจากสมาชิกเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ต้องคืนพานทองเครื่องยศ ให้หลุดออกจากตำแหน่งองคมนตรี และยกชื่อออกจากบัญชีเงินประจำปีพระบรมวงศานุวงศ์ สำหรับชาวญี่ปุ่นซึ่งต้องส่งไปตัดสินโทษที่ประเทศญี่ปุ่นนั้น ศาลญี่ปุ่นได้ตัดสินปรับเพียงคนละ 70 เยน นายซาซากิอีกคนปรับเพียง 40 เยน

แม้ว่าการสืบสวนจับกุมในคดีนี้จะเสร็จสิ้นอย่างรวดเร็วภายในระยะเวลาเพียงแค่ 3-4 วัน แต่ก็ได้สร้างความกังวลให้แก่รัฐบาลสยามอยู่ไม่น้อย ประเด็นปัญหาหนึ่งคือความกังวลใจต่อปริมาณธนบัตรที่ปลอมแปลงในครั้งนี้อย่างไร ซึ่งจากการสอบสวนชาวญี่ปุ่นที่สมคบกันก่อคดีนี้ ทำให้ทราบว่าทำธนบัตรปลอมครั้งนี้ดำเนินการที่เมืองโอซากา โดยใช้วิธีการถ่ายรูปและแกะพิมพ์ และจากการตรวจสอบของนายแมคเคนซี (Mr. Maekensie) จากกรมแผนที่ซึ่งเป็นผู้ชำนาญในการพิมพ์กระดาษ ทำให้สันนิษฐานได้ว่าการปลอมธนบัตรครั้งนี้จะเป็นจำนวนเงินไม่น้อยกว่า 1,200,000 บาท ซึ่งค่าให้การของนายเพ่งที่ว่ามีการนำเข้ามาเพียง 80,000 บาทเศษ และชาวญี่ปุ่นสารภาพว่าได้ส่งธนบัตรให้นายเพ่งและกรมหมื่นพงษาฯ เพียง 50,000 บาทเท่านั้น ไม่น่าจะเป็นความจริง แต่กระนั้นก็อาจเป็นไปได้ว่าธนบัตรปลอมที่เหลืออาจจะยังอยู่ที่ประเทศญี่ปุ่น และกำลังรอโอกาสที่จะนำเข้ามาในภายหลัง⁴

ความกังวลใจต่อธนบัตรที่อาจยังซุกซ่อนอยู่ในประเทศและที่อาจเข้ามาในประเทศต่อไป ภายหน้า ทำให้กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ถึงกับเสนอให้เรียกเก็บธนบัตรชนิด 100 บาทและ 20 บาท ซึ่งถูกปลอมแปลงในครั้งนี้อย่างสิ้นคิดทั้งหมด และออกธนบัตรทั้งสองราคาขึ้นเป็นอย่างใหม่ พร้อม

³ หจข., ร. 5 ค. 11/8, กรมราชเลขาการ ที่ 31/1495 พระราชกระแสรัชกาลที่ 5 ถึงกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ลงวันที่ 22 พฤศจิกายน 122.

⁴ หจข., ร. 5 ค. 11/8, ศาลาว่าการนครบาล ที่ 33/11301, รายงานการสืบจับแลได้ส่วนเรื่องธนบัตรปลอม โดยกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ ลงวันที่ 26 พฤศจิกายน 122.

กันนั้นก็เสนอให้ชนบัตร์นั้นกำกับด้วยการเซ็นนามเจ้าพนักงานแทนการตีตราอย่างเดิม เพื่อจะได้ปลอมแปลงได้ยากขึ้น และถึงขนาดเสนอให้ผู้ใช้นบัตร์ต้องลงชื่อไว้เมื่อใช้ครั้งต่อไป เพื่อทรงตระเวนจะได้สืบสาวติดตามได้ง่ายไม่เพียงแต่คดีปลอมธนบัตร์เท่านั้น หากแต่รวมถึงคดีลักชนบัตร์ด้วย สำหรับวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้าก็คือให้ผู้ที่ได้รับชนบัตร์ปลอมมายื่นเหตุแจ้งไว้ในระยะเวลา 15 วัน หากพ้นกำหนดจะไม่รับจ่ายเงินชดใช้ และถ้าผู้ใดยังใช้นบัตร์ปลอมก็จะต้องโทษฐานใช้นบัตร์ปลอม ส่วนเงินชดใช้นั้น ทางทรงตระเวนได้นำเงินที่ยึดจากผู้ทำความผิด และเรียกจากญาติผู้ทำความผิดมาชดใช้ให้

ผลงานในการสืบสวนคดีนี้ ส่งให้กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์กราบทูลเสนอให้นายลอจันได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ส่วนกรณีของผู้ถูกคุมขังนั้น หลังจากต้องโทษผ่านไปหนึ่งปี กรมหมื่นพงษาฯ ป่วยเป็นโรคปอดซึ่งอาจเป็นอันตรายถึงชีวิต จึงมีการขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เปลี่ยนเป็นการควบคุมตัวให้รักษาตัวอยู่ที่หัวเมืองจนกว่าจะหาย ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาต แต่ห้ามไม่ให้ออกสังคม และไม่ให้คบค้ากับคนต่างประเทศอีกต่อไป⁶ ส่วนนายเพ่งนั้น หลังจากที่ถูกคุมขังอยู่ได้ 4 ปีกับอีก 3 เดือนก็ได้ขอพระราชทานอภัยโทษ หลังจากเกิดเหตุวิวาทและลอบทำร้ายในเรือนจำจนได้รับบาดเจ็บบาดแผลฉกรรจ์ ซึ่งในการนี้ทรงพระราชทานให้พ้นโทษ อันรวมถึงกรณีของกรมหมื่นพงษาฯ ด้วยเช่นกัน⁷

นับตั้งแต่ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ และโดยเฉพาะนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ที่สามารถเห็นได้ถึงตระกูลเงินตราอันหลากหลายปรากฏใช้อยู่ในกรุงสยาม⁸ ปรากฏการณ์เช่นนี้สามารถสะท้อนให้เห็นความแพร่หลายในการใช้เงินตราได้ในระดับหนึ่ง แต่กระนั้นก็ดีความคิดกักของการใช้เงินตราก็คงจะจำกัดอยู่เฉพาะแค่ในบริเวณกรุงเทพฯ หรือเมืองสำคัญ ๆ ที่เริ่มก้าวเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้า ถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ยังพบว่ามาตรฐานการใช้เงินตราก็ยังมีอาจเป็นหนึ่งเดียวกันทั่วทั้งอาณาจักร⁹ และแม้แต่ในปีเดียวกับที่รัฐบาลสยามนำธนบัตร์แบบใหม่เข้ามาใช้ บางพื้นที่ซึ่งนำ

⁵ หจข., ร. 5 ค. 11/8, ศาลาว่าการนครบาล หนังสือกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ของกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ ลงวันที่ 10 ธันวาคม 122.

⁶ หจข., ร. 5 ค. 11/8, พระที่นั่งวิมานเมฆ ที่ 39/1791 พระราชกระแสรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 14 มีนาคม 113.

⁷ หจข., ร. 5 ค. 11/8, ฎีกาขอพระราชทานอภัยโทษของนายเพ่ง ลงวันที่ 20 มีนาคม 126; รายงานเสนาบดีสภา วันที่ 6 กุมภาพันธ์ 126.

⁸ ดุ้ย เหล่าสุนทร, *เหรียญกษาปณ์เมืองไทย และกระดาษเงิน*, อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางด้ง กกก้าแห่ง ณ เมรุวัดประยูรวงศาวาส วันที่ 18 พฤศจิกายน 2515.

⁹ ตัวอย่างเช่นในปี พ.ศ. 2430 ยังปรากฏหลักฐานว่ามีการร้องขอจากเมืองสงขลาขอพระราชทานเงินไปใช้จ่ายตามหัวเมืองภาคใต้ ซึ่งผู้คนใช้เงินตระกูลอื่นกันอยู่ แต่ก็น่าจะสงสัยว่าระดับการใช้เงินตราไม่น่าจะแพร่หลาย

จะได้รับอิทธิพลของระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา กลับยังพบว่ามีการใช้ระบบการแลกเปลี่ยนสินค้ากันโดยตรงอยู่อย่างกว้างขวาง¹⁰ ขณะเดียวกันในขอบเขตการใช้เงินตราในกรุงเทพฯ ก็ยังพบเห็นการขาดแคลนปริมาณเงินตราในท้องตลาดเป็นปัญหาสำคัญอยู่เสมอ¹¹ สภาพการณ์เช่นนี้ซึ่งสร้างความสะดวกให้แก่การธุรกิจที่เติบโตขึ้นอย่างมากในกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้ธนาคารต่างชาติค่อย ๆ ทอยออก “เบงก์โน้ต” ของตนเองมาขับเคลื่อนการดำเนินธุรกิจ

ฮ่องกงซึ่งใช้เบงก์โน้ตได้ออกเบงก์โน้ตของธนาคารในปี พ.ศ. 2432 ชาเตอร์เบงก์ออกในปี พ.ศ. 2441 และเบงก์อินโดจีน (the Banque De L’Indo-Chine) ออกในปี พ.ศ. 2442 แต่เป็นที่สังเกตว่าเบงก์โน้ตเหล่านี้เพียงแต่ใช้กันหมู่พ่อค้าชาวต่างประเทศ และราษฎรชั้นสูงในกรุงเทพฯ เท่านั้น มิได้ปรากฏการใช้กันอย่างแพร่หลายทั่วไป¹² อย่างไรก็ตาม ความใส่ใจในเอกราชทางการเงินของประเทศ และการพยายามต่อสู้ทางระบบการเงินกับธนาคารต่างชาติก็เกิดขึ้น ในความคิดของชนชั้นนำทางการปกครองแล้วนับแต่แรกเริ่มธนาคารต่างชาติออกกระบบเงินตราของตัวเอง หนึ่งปีหลังจากฮ่องกงซึ่งใช้เบงก์ออกเบงก์โน้ต รัฐบาลได้สั่งพิมพ์ธนบัตรของตนเอง และส่งเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2435 แต่ก็ไม่ได้นำออกใช้ทั่วไปเนื่องจากมีวิกฤตหลายประการรายล้อมรัฐบาลอยู่ในช่วงเวลาดังกล่าว¹³ การที่รัฐบาลสยามจะออกธนบัตรใช้ในประเทศจึงล่าช้าเรื่อยมา ขณะที่ในส่วนของ

มากนัก เพราะปริมาณที่ร้องขอมาก็เพียงแค่ 200 อัฐ และ 300 โสฬส เท่านั้น, หจข., ร. 5 ค. 10/1, ที่ 78 หนังสือพระยาวิเชียรคีรี ถึงพระเจ้าที่นั่งยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ ลงวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 109.

¹⁰ อาทิเช่นตัวอย่างที่พบจากการสำรวจตลาดค้าปลานองเสื่อ บริเวณดอนบนของทุ่งรังสิต ซึ่ง “การซื้อขายด้วยอัฐทองแดงมีน้อย จะไม่สู้มากเหมือนการแลกเปลี่ยน คือคนลาว... แคลนไทย คนจีนซึ่งตั้งอยู่ที่ต่าง ๆ... ได้เอาหน่อไม้แลฝือกมัน หรือมีฉะนั้นก็เข้าสารแลเข้าเปลือกบรทุกเดือนลากมาแลกผักปลาสิ่งของไปรับประทาน หรือแลกเครื่องใช้สอย มีฝ้านุ่งห่มเป็นต้น...” หจข., ร. 5 น. 3.2 ก/12, รายงานตรวจราชการของพันโทพระฤทธิจักรกำจร ผู้ว่าราชการเมืองชัยภูมิ เสนอกรมหลวงนครสวรรค์ วันที่ 5 สิงหาคม 121.

¹¹ ตัวอย่างเช่น ในปี พ.ศ. 2436 ได้มีรายงานแสดงให้เห็นความกังวลของหอรัษฎากรพิพัฒน์ถึงการขาดแคลนเงินบาทในพระคลัง จนอาจจะไม่มีเงินพอจ่ายเงินเดือนข้าราชการและให้บรรดาพ่อค้าแลก ในปี พ.ศ. 2440 ถึงขั้นมีการพยายามรวบรวมเงินมาจากหัวเมืองต่าง ๆ และเป็นปัญหาใหญ่ถึงระดับเสนอให้ปลดพระยาพิพิธโกไคสวรรค์ออกจากตำแหน่งผู้จัดการ โรงกษาปณ์ และให้พนักงานหลอมเงินทำงานทั้งกลางวันกลางคืน ตั้งวิศวกรเข้ามาปรับปรุงเทคโนโลยีการผลิตเหรียญ, หจข., ร. 5 ค. 10/2, เรื่องเบ็ดเตล็ดกรมกระสาปน์สิทธิการ (29 เมษายน 112-21 เมษายน 118).

¹² จากข้อสังเกตของธนาคารฮ่องกงซึ่งใช้เบงก์เองก็ระบุว่า “จำนวนธนบัตรที่เขาได้ออกไปแล้วทั้งสิ้น [ในปี พ.ศ. 2441] เปนราคาไม่เกินกว่าล้านเหรียญ เพราะเหตุว่าไม่ค่อยจะมีผู้ชอบใช้ ที่ใช้กันมากก็แต่จำเภาะในกรุงเทพฯ,” หจข., ร. 5 ค. 11/1, ความเห็นของมิสเตอร์มิเชล อินเนส เรื่องที่จะออกธนบัตรของรัฐบาล วันที่ 6 มิถุนายน 117.

¹³ ที่สำคัญคือปัญหามากมายที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับการกำหนดแต่งตั้งเสนาบดีในช่วงการปฏิรูปการปกครอง และติดตามมาด้วยวิกฤตการณ์ปัญหาความขัดแย้งระหว่างสยามกับฝรั่งเศส ซึ่งทำให้คณะเสนาบดีได้ชะงักการ

พฤติกรรมการใช้เงินตราของคนทั่วไป นายมิตเชล อินเนส (Alfred Mitchel-Innes) ก็ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ในคราแสดงความคิดเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาเหมาะสมที่ในปี พ.ศ. 2441 รัฐบาลสยามจะออกธนบัตรของตัวเองว่า

ถึงแม้ในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นที่รวมการค้าขายที่ดี แต่ไม่ต้องมีความสงสัย เมื่อราษฎรได้ทราบธนบัตรของรัฐบาล แลไว้ใจในรัฐบาลแล้วก็คงจะใช้ธนบัตรของรัฐบาลมากขึ้น แต่ถึงแม้ว่าจะมีเหตุผลอันดีอย่างที่สุด ก็คงจะยังอีกหลายปีกว่าจะออกใช้ให้แพร่หลายไปได้... ภายนอกกรุงเทพฯ ซึ่งมีการค้าขายเล็กน้อย แลไม่มีธนาคาร กว่าที่จะออกใช้ธนบัตรได้ก็อีกหลายปี... การที่ใช้ธนบัตรนั้นมีประโยชน์แต่ในส่วนการค้าขาย เพราะเป็นทางที่จะขนแลส่งเงิน ไปมา มาก ๆ ได้ง่าย แลผู้ที่ไม่ได้เป็นคนค้าขายก็ไม่ต้องใช้ธนบัตร เพราะจำนวนเงินที่เขาต้องการใช้จ่ายสำหรับการบ้านเสมอทุกวันนี้เป็นแต่เงินเล็กน้อย แลใช้เป็นเงินหรืออัฐทองแดงง่ายสะดวกกว่าด้วย”¹⁴

อย่างไรก็ตาม ถึงช่วงเวลาดังกล่าวรัฐบาลสยามได้เล็งเห็นว่าจำเป็นที่สุดแล้วที่จะต้องออกธนบัตรของรัฐบาลให้ใช้จ่ายหมุนเวียนกันทั่วไป ทั้งอาจจะด้วยเหตุผลทางด้านเอกราชทางการเงิน แนวโน้มการกระจายตัวของเงินตรามาตรฐานเดียวหลังจากสามารถรวมศูนย์การปกครองตามระบบมณฑลเทศาภิบาล รวมถึงผลกำไรที่จะได้จากการดำเนินการออกธนบัตร¹⁵ ด้วยเหตุนี้จึงมีการสั่งทำธนบัตรจากห้างโทมัส เดอ ลารู (Thomas de la Rue) แห่งกรุงลอนดอน เป็นธนบัตรราคา 5 บาท 10 บาท 20 บาท 100 บาท และ 1,000 บาท ธนบัตรเหล่านี้ส่งมาถึงกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2445 มีพิธีเปิดกรมธนบัตรวันที่ 19 กันยายน และเปิดทำการทั่วไปในอีก 4 วันต่อมา

ตรงกันข้ามกับที่นายมิตเชล อินเนส ได้คาดคะเนเอาไว้ในปี พ.ศ. 2441 การออกธนบัตรของรัฐบาลสยามกลับประสบความสำเร็จอย่างดี ในวันพิธีเปิดกรมธนบัตรซึ่งเปิดโอกาสให้แขกที่มาร่วมพิธีสามารถนำเงินเหรียญมาแลกเปลี่ยนธนบัตรได้นั้น มีการแลกธนบัตรเป็นเงินเกือบ 4,000 บาท และหลังเปิดทำการทั่วไปเพียงวันเดียวก็มีผู้มาแลกเงินเป็นจำนวนถึง 62,410 บาท¹⁶ ยิ่งเมื่อ

อนุมัติใช้ธนบัตรไปในทันที, ดูสรุปวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวใน, David K. Wyatt, *The Politics of Reform in Thailand: Education in the Reign of King Chulalongkorn* (New Haven: Yale University Press, 1969), pp. 94-101. ทั้งนี้ยังมีการตั้งข้อสังเกตด้วยเช่นกันว่า การระงับการนำธนบัตรออกใช้ในครั้งนี้ อาจจะเนื่องจากการรับรู้ได้ถึงความไม่เชื่อมั่นในหมู่ประชาชนว่ารัฐบาลจะมีเงินเหรียญเท่ากับมูลค่าของเงินกระดาษตามที่ประกาศอยู่จริงหรือไม่ เนื่องจากรัฐบาลต้องเสียดำปรับจำนวนมากให้แก่ฝรั่งเศสเนื่องจากวิกฤตการณ์ระหว่างสองประเทศในช่วงเวลาดังกล่าว, นวรัตน์ เลชะกุล, *เบี้ย บาท กษาปณ์ แบงก์* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี, 2542), หน้า 88.

¹⁴ หจข., ร. 5 ค. 11/1, ความเห็นของมิสเตอร์มิตเชล อินเนส เรื่องที่จะออกธนบัตรของรัฐบาล วันที่ 6 มิถุนายน 117.

¹⁵ Ian G. Brown, “Paper Currency: The Government Note Issues in the Reign of King Chulalongkorn,” *The Journal of the Siam Society* (1972): 41.

¹⁶ *Ibid.*, p. 31.

พิจารณาจากข้อมูลปริมาณการจำหน่ายธนบัตรในช่วง 5 ปีแรก (ตารางที่ 5.1) ยังเห็นได้ชัดถึงการตอบรับและความแพร่หลายในการใช้เงินตราอย่างใหม่ในสังคมไทย

อย่างไรก็ตาม ในระดับพฤติกรรมการใช้เงินตราของคนทั่วไปในสังคมกรุงเทพฯ หากใช้ว่าในระยะแรกของการออกใช้ธนบัตรจะราบรื่นทุกอย่างไป สำหรับประเด็นปัญหาความสำเร็จและข้อจำกัดในการแพร่กระจายของการใช้เงินในกรุงเทพฯ ภายหลังจากการออกธนบัตรโดยรัฐบาลสยามสามารถเห็นตัวอย่างได้ชัดเจนจากรายงานคดีการปลอมธนบัตรของกรมหมื่นพงษาฯ และนายเพ็ง นอกจากนี้ยังอาจสะท้อนให้เห็นหลายกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมที่ผูกพันอยู่กับการใช้เงินและเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตของบางกลุ่มคนในช่วงเวลาดังกล่าว

ตารางที่ 5.1
รายละเอียดการออกใช้ธนบัตรตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ. 2445-กันยายน พ.ศ. 2449

ปี	ชนิดราคาธนบัตร					รวม
	5 บาท	10 บาท	20 บาท	100 บาท	1,000 บาท	
2445*	865,610	2,099,000	2,053,280	6,270,400	4,203,000	15,491,290
2446	2,640,950	11,673,380	8,746,740	32,275,200	15,886,000	71,222,270
2447	4,350,865	17,981,400	12,125,280	43,793,400	24,113,000	102,363,945
2448	4,929,890	18,779,800	15,847,620	54,135,400	36,243,000	129,935,710
2449**	2,717,320	11,045,630	9,666,920	32,782,000	18,894,000	75,105,870
รวมราคา	15,504,635	61,579,210	48,439,840	169,256,400	99,339,000	394,119,085
เทียบส่วนร้อย	4	15.7	12.2	42.9	25.2	100

ที่มา: หจช., ร. 5 ค. 11/10, เรื่องข้อสติกแลคคอนโซล (20 ธันวาคม 124-3 กันยายน 126).

หมายเหตุ: *ข้อมูลเฉพาะ 6 เดือนหลังของปี (ตุลาคม-มีนาคม)

**ข้อมูลเฉพาะ 6 เดือนแรกของปี (เมษายน-กันยายน)

ความกังวลของรัฐบาลสยามที่ว่าการปรากฏข่าวว่ามีธนบัตรปลอมนั้นจะสั่นคลอนความเชื่อมั่นของประชาชนต่อระบบเงินตราของสยามนั้นเป็นจริง หลังจากที่มีการพบธนบัตรปลอม และทางรัฐบาลประกาศข่าวเรื่องนี้รวมถึงข้อสังเกตความแตกต่างระหว่างธนบัตรจริงและธนบัตรปลอมทางหน้าหนังสือพิมพ์¹⁷ ข่าวลือเรื่องนี้ก็เป็นโจษจันกันไปทั่วอย่างรวดเร็ว คนที่มีธนบัตรอยู่ในครอบครองต้องรีบตรวจดูเงินที่ตนมีอยู่ในทันที สิ่งที่คนทั่วไปกลัวกันมากที่สุดก็คือแค่คิดว่าธนบัตรนั้นมิอาจใช้ทั่วไปได้อีกแล้ว วิธีที่ดีที่สุดสำหรับคนที่เจอธนบัตรปลอมอยู่ในครอบครองก็คือการไปขอแลกคืน

¹⁷หจช., ร. 5 ค. 11/7, หนังสือกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 จากกรมหมื่นมหิศราชหฤทธิฯ ลงวันที่ 19 พฤศจิกายน 122.

จากคนที่ส่งธนบัตรนั้นต่อมา กรณีของหม่อมเจ้าเจ็กและนายवादซึ่งขายม้าให้นายเฟ่ง ก็คือการไปขอแลกเงินคืนจากเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ และท่านผู้หญิงเปลี่ยน โดยไม่ปรารถนาจะรับเป็นธนบัตรอีก แต่ยินดีจะรับเป็นตั๋วเช็คของธนาคารต่างชาติ หรือไม่ก็เป็นเงินเหรียญ¹⁸

ในส่วนของภาคธุรกิจที่รุ่งเรืองอยู่ในกรุงเทพฯ ช่วงสมัยดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นทางคำกล่าวอ้างของนายเฟ่ง และการวางโครงการในอนาคตของกรมหมื่นพงษาฯ นายเฟ่งนั้นอ้างต่อการสอบสวนคร่าว่าเงินที่ตัวเองได้มาจำนวนมากนั้นมาจากการเล่นบ่อนเบี้ย ขณะเดียวกันก็ได้โกหกกับบางคนว่าได้มาจากการเข้าหุ้นอย่างจรรกับชาวญี่ปุ่นออกไปค้าขายที่ประเทศญี่ปุ่น กระทั่งได้กำไรมาหลายร้อยชั่ง¹⁹ สำหรับกรณีของกรมหมื่นพงษาฯ นั้นได้คิดวางแผนที่จะให้ชาวญี่ปุ่นปลอมแปลงธนบัตรงวดต่อไปไว้ล่วงหน้าแล้ว และรวมถึงงวดที่สามซึ่งจะปลอมธนบัตรของฝรั่งเศส ของฮ่องกง เซียงไฮ้ เบงกัล และของซาเตอร์ เบงกัล โดยมีโครงการไว้ว่าจะนำเงินที่ได้จากการกระทำกรณีนี้อุปไปเข้าโรงสีไฟสีข้าว นำข้าวบรรทุกไปขายยังประเทศญี่ปุ่น และอาจจะใช้ช่องทางนั้นเงินปลอมงวดต่อ ๆ มา แต่เป้าหมายสูงสุดก็เพื่อจะได้ดำเนินธุรกิจตั้งห้างร้านที่ประเทศญี่ปุ่น และตั้งโรงสีไฟของตนเอง กับได้สร้างธุรกิจเดินเรือกลไฟระหว่างประเทศญี่ปุ่นและกรุงเทพฯ ต่อไป²⁰

หากมองผ่านเทือกแถวศาสตร์ระกูล อาจจะกล่าวได้ว่านายเฟ่งนั้นจัดอยู่ในกลุ่มตระกูลมีฐานะและมีหน้ามีตาในสังคม แต่เมื่อถึงปี พ.ศ. ดังกล่าวนี้นั้นเงื่อนไขทางด้านครอบครัววงศ์ตระกูลมีอาจประกันความมั่นคงและสถานะได้เสมอไปดังเดิมอีกแล้ว การมีหน้าที่การงานที่แน่นอนเป็นมาตรฐานทางสังคมที่เด่นชัดมากกว่า เหมือนดังข้อสังเกตของกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ซึ่งนำไปสู่ข้อสงสัยว่านายเฟ่งอาจจะเกี่ยวข้องกับการปลอมแปลงธนบัตรที่ว่า นายเฟ่งนั้นไม่ทำการทำงานใด ๆ และ “เป็นที่ทราบกันดีว่าเป็นคนจนเพราะเล่นเบี้ยอยู่เสมอ จนถึงบางคราวบิลห้างแต่เล็กน้อยก็ไม่มีจะใช้”²¹ ด้วยเหตุนี้เมื่อพิจารณาจากตารางที่ 5.2 ซึ่งแสดงรายได้และรายจ่ายของนายเฟ่งในช่วงเวลาที่ได้รับธนบัตรปลอมไปใช้แล้ว จะเห็นได้ถึงพฤติกรรมการใช้จ่ายเงินทองของหนึ่งในสมาชิกครอบครัวชั้นสูงในสังคมไทยสมัยดังกล่าว ซึ่งค่อนข้างเป็นการใช้จ่ายที่ฟุ่มเฟือย พร้อมกันนั้นก็มียาจ่ายอีกเป็นจำนวนมากที่เป็นการสานหนัที่ไปก่อไว้เป็นจำนวนมาก

สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือ เมื่อพิจารณาการกระจายตัวของธนบัตรปลอมไปตามหน่วยกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคม ซึ่งมาจากบัญชีรายการสืบจับและรับคืนเงินปลอมของกรมกองตระเวนและกรมธนบัตร ที่มีผู้นำธนบัตรปลอมมาขึ้นบัญชีไว้ในวัน (ดูรายละเอียดในภาคผนวก จ.) จะเห็นได้ว่าในช่วงระยะเวลา 5-6 วันที่นายเฟ่งใช้จ่ายธนบัตรปลอมนับจากได้รับมาในวันที่ 13

¹⁸ หจข., ร. 5 ค. 11/8, สำเนาคำให้การของหม่อมเจ้าเจ็ก ลงวันที่ 20 พฤศจิกายน 122.

¹⁹ หจข., ร. 5 ค. 11/8, สำเนาจดหมายของพระจรรยาอุตถุคย์ ลงวันที่ 21 พฤศจิกายน 122.

²⁰ หจข., ร. 5 ค. 11/8, สำเนาคำรับสารภาพของนายเฟ่ง (ศรีเสาววัรักษ์) ลงวันที่ 20 พฤศจิกายน 122.

²¹ หจข., ร. 5 ค. 11/8, ศาลาว่าการนครบาล ที่ 33/11301, รายงานการสืบจับแลได้สวนเรื่องธนบัตรปลอม โดยกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ ลงวันที่ 26 พฤศจิกายน 122.

พฤศจิกายน²² ธนบัตรที่สามารถเก็บกลับมาได้จำนวน 15,540 บาทนั้นได้กระจายตัวไปในภาคธุรกิจการค้าที่สำคัญ ๆ ในช่วงเวลาดังกล่าวแทบทั้งสิ้น รวมถึงได้ไปอยู่ในมือกลุ่มคนที่หลากหลาย

ตารางที่ 5.2

รายรับ-รายจ่ายของนายเพ่ง (ศรี เสาวรักษ์) หลังจากรับธนบัตรปลอม (11-18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2446)

รายรับของนายเพ่ง		
ธนบัตรปลอม		
ครั้งที่ 1 รับจากชาวญี่ปุ่น	3,920	บาท
ครั้งที่ 2 รับจากกรมหมื่นพงษาฯ	12,000	บาท
ครั้งที่ 3 รับจากชาวญี่ปุ่น (ประมาณ)	9,000	บาท
ธนบัตรอื่น ๆ		
ได้จากการเล่นพนัน	4,800	บาทเศษ
นายสมบุญใช้หนี้	200	บาท
ได้จากเศษที่ทอนประมาณ	400	บาทเศษ
ได้จากการจำหน่ายต่างหูเพชร แหวนและทอง	3,800	บาท
รวมเงินทั้งธนบัตรปลอมและดีทั้งสิ้นประมาณ		35,000 บาท
รายจ่ายของนายเพ่ง		
1. ซื้อของร้านแขกสมานใบ	400	บาท
2. ซื้อของร้านแขกอับดุลราฮิม	1,200	บาท
3. ซื้อของพระจรรยาเขตฤกษ์ (ตุ้มหูเพชร 1 คู่)	2,400	บาท
4. จ่ายย่อยประมาณเงิน	2,000	บาท
5. ถ่ายที่นำคำบลหนองจอก ที่จำหน่ายไว้กับอำแดงเด็กภรรยาหลวงประสิทธิ์	3,000	บาท
6. ใช้หนี้อำแดงเพื่อน ภรรยาพระภายีสมบัติบริบูรณ์	2,000	บาท
7. ใช้หนี้พระยามหานิเวศ	1,400	บาท
8. ใช้หนี้หลวงดำรงธรรมศาสตร์	1,000	บาท
9. ซื้อผ้าหม่อมเจ้าเจ๊กกับนายหวาด	540	บาท
10. ซื้อทองและเพชร	6,300	บาท
11. ให้ยามาโมโต	1,000	บาท
12. นำไปฝากแบงก์ชาเตอร์	6,590	บาท
รวมประมาณ		27,830 บาท

ที่มา: หจข., ร. 5 ค. 11/8, บัญชีเงินที่นายเพ่ง (ศรี เสาวรักษ์) ได้รับมาตั้งแต่วันที่ 11-18 พฤศจิกายน 122.

²² หจข., ร. 5 ค. 11/8, คำให้การคดีธนบัตรปลอมของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพงษาดิศรมหิป ลงวันที่ 20 พฤศจิกายน 122.

กล่าวคือ ชนบัตรจำนวนนี้ได้ไปปรากฏอยู่ที่ธนาคาร ห้างร้านในเมืองทั้งห้างร้านชั้นสูงของชาวตะวันตกและร้านค้าทั่วไปอย่างร้านเย็บรองเท้าที่ถนนราชวงศ์ ฆนบัตรส่วนหนึ่งไปอยู่ที่โรงรถเช่า โรงสี และโรงแรม พบเจอที่โรงรับจำนำ เสมียนหอย และโรงบ่อน กรมศุลกากร กรมสรรพากร กระทรวงพระคลัง และสำนักงานพระคลังข้างที่ ผู้ที่รับชนบัตรปลอมไปมีตั้งแต่เจ้านายและขุนนางชั้นสูง ชาวตะวันตก คนไทยทั่วไป คนแขก และคนจีน กระจายตัวไปในละแวกชุมชนที่สำคัญ ๆ ในกรุงเทพฯ ตั้งแต่สะพานหัน ถนนพายุรัตน์ ท่าเตียน ตรอกศาลเจ้าเก่า ตลาดยอด คลองผดุงกรุงเกษม หัวลำโพง เป็นต้น

บรรดาภาคธุรกิจและหน่วยงานของรัฐบาลเหล่านี้ล้วนเป็นตัวละครสำคัญที่ผูกพันอยู่กับการเศรษฐกิจของเมืองกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาดังกล่าว ฆนบัตรปลอมที่เข้าไปอยู่ในหน่วยงานเหล่านี้เป็นพยานที่ดีที่สะท้อนให้เห็นความสำเร็จของรัฐบาลสยามในการนำฆนบัตรอย่างใหม่มาใช้ ทั้งนี้รวมถึงกลุ่มคนในระดับต่าง ๆ ในเมืองกรุงเทพฯ ที่ต่างตอบรับวิถีแห่งการใช้เงินอย่างกว้างขวางด้วยเช่นกัน การหมุนเวียนเปลี่ยนมือของเงินตรา และการใช้จ่ายของผู้คนในกรุงเทพฯ ไม่ได้มีข้อจำกัดอยู่เฉพาะแค่วงการธุรกิจและชนชั้นสูงเหมือนกับสภาวะการณ์ที่เกิดขึ้นกับแบงก์โน้ตของธนาคารต่างประเทศ และผู้คนทั่วไปก็ไม่ได้จำกัดตัวเองอยู่เฉพาะการใช้เงินบาทแค่เพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ ในแต่ละวันอย่างเช่นที่นายมิตเชล อินเนส ได้เคยคาดคะเนเอาไว้แล้วเท่านั้น การแพร่กระจายของเงินตราไปอย่างกว้างขวางนี้คือฐานที่ดีของการบริโภคใช้จ่ายใช้สอย ซึ่งจะยิ่งหลากหลายขึ้นตอบรับการเปลี่ยนแปลงในลักษณะการดำเนินธุรกิจในภาคเศรษฐกิจของเมือง และรสนิยมการบริโภคของชาวเมือง

2. การบริโภค

ชาวเมืองรุ่นใหม่ที่มีเงินรายได้ที่แน่นอนจับจ่ายใช้สอย และใช้ชีวิตอยู่ในช่วงเวลาการเงินตรากระจายตัวในสังคมเมืองอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ประเด็นต่อไปที่จะศึกษาพิจารณาคือลักษณะการบริโภคของชาวเมืองกรุงเทพฯ ทั้งในส่วนของการบริโภคอาหารการกิน และการบริโภคครสนิยมในชีวิตประจำวัน

2.1 อาหารการกินของคนเมือง

นับตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่คนกรุงเทพฯ จำเป็นต้องพึ่งพาตลาดในการบริโภคประจำวัน ตลาดสดทั้งตลาดบกและตลาดน้ำรวบรวมสินค้านานาชนิดไว้ป้อนความต้องการของชาวเมือง ช่วงปี พ.ศ. 2426 ซึ่งกิจกรรมทางการค้าของเมืองเริ่มย้ายมาสู่บกนั้น ข้อมูลจากภาคผนวก ก. ซึ่งแสดงรายละเอียดกิจกรรมทางการค้า การผลิต และการบริการของบ้านเรือนที่ตั้งอยู่สองฟากถนน

แสดงให้เห็นนัยยะสำคัญในด้านอาหารการกินหลายประการ กล่าวคือ จะพบว่าบนถนนสายสำคัญที่ย่านธุรกิจการค้าของเมืองกรุงเทพฯ คือถนนเจริญกรุงทั้งในและนอกพระนคร ถนนเฟื่องนคร ถนนสำเพ็ง และถนนรอบพระนครชั้นในกำแพงนั้น (5 อันดับแรกของถนนสายที่มีกิจกรรมทางการค้าและธุรกิจมากที่สุดในกรุงเทพฯ ณ ปี พ.ศ. 2426) มีการขายเหล่าและยาฝิ่นสูงเป็นอันดับหนึ่ง (385 หลังคาเรือน) ติดตามมาด้วยร้าน “ขายของต่าง ๆ” (263 หลังคาเรือน) ร้านจำหน่ายของใช้ทั่วไป (206 หลังคาเรือน) บ้านเรือนร้านค้าที่ประกอบกิจการต่าง ๆ อาทิ โรงรับจำนำ ร้านเขียนหอย โรงรถเช่า โรงโสมณี (179 หลังคาเรือน) ส่วนร้านค้าที่จำหน่ายอาหาร ขนม ผลไม้ มี 125 หลังคาเรือน ส่วนร้านค้าที่จำหน่ายวัตถุดิบสำหรับนำไปประกอบอาหารมีเพียง 76 หลังคาเรือน

หากพิจารณาเฉพาะจากรายละเอียดสินค้าที่ระบุประเภทชัดเจนลงไป (โดยตัดการพิจารณาร้านค้าหลายหลังที่ระบุเพียงว่า “ขายของต่าง ๆ”) จะพบว่าร้านค้าขายอาหาร ขนม ผลไม้จำนวน 125 ร้านบนถนน 5 สายนี้ถือเป็นสัดส่วนที่สูงมาก หากเปรียบเทียบกับทั้งถนนและตรอกซอยอื่น ๆ ในเขตเมืองกรุงเทพฯ อีก 162 สายนั้น มีร้านค้าขายอาหาร ขนม และผลไม้รวมกันเพียง 107 ร้าน แนวโน้มการเกิดขึ้นของร้านขายสินค้าอาหารเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าผู้คนในเขตเมืองซึ่งเริ่มหันมาดำเนินธุรกิจการค้าและกิจกรรมอื่น ๆ นั้นเริ่มทำอาหารรับประทานเองน้อยลง แนวโน้มนี้ยังคงเด่นชัดเมื่อพบว่า ร้านค้าขายอาหาร ขนม ผลไม้ส่วนใหญ่ (จำนวน 57 ร้าน) อยู่บนถนนเจริญกรุงชั้นนอกพระนคร 25 ร้าน 21 ร้าน และ 19 ร้านบนถนนสำเพ็ง เฟื่องนคร และถนนรอบพระนครชั้นในกำแพงตามลำดับ ซึ่งถนนเหล่านี้เป็นย่านที่มีผู้ประกอบการอาชีพในธุรกิจกิจการต่าง ๆ อยู่เป็นจำนวนมาก

ร้านขายอาหารประเภทข้าวแกง ข้าวต้ม ก๋วยเตี๋ยว ก๋วยจั๊บ ขนมจีน แม้จะยังมีไม่มากในเมืองกรุงเทพฯ ณ ปี พ.ศ. ดังกล่าว (มีเพียง 80 ร้านบนถนนทุกสาย) แต่ก็พบว่าร้านขายอาหารประเภทนี้จำนวนถึง 56 ร้านตั้งอยู่บนถนน 5 สายดังกล่าว โดยที่ถนนเจริญกรุงมีเป็นจำนวนถึง 25 ร้าน จำนวนร้านขายอาหารสำหรับบริการคนที่ไม่ได้ทำอาหารทานเองที่บ้านนี้ย่อมจะมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเมื่อประชากรผู้ประกอบการงานแบบเร่งร้อนเร่งด่วน กระทั่งแทบไม่ใส่ใจหรือไม่มีเวลาประกอบอาหารเองมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ซึ่งนั่นย่อมเป็นสภาพการณ์แห่งความเป็นเมืองสมัยใหม่ของกรุงเทพฯ ที่เด่นชัดขึ้นทุกขณะ จากปี พ.ศ. 2426 ซึ่งพบว่าบริเวณตลาดน้อยมีร้านขายข้าวแกงอยู่เพียง 2 ร้านและร้านขายหมี่อีก 1 ร้านเท่านั้น ลูเซียง ฟูร์เนอ โรบันที่กว่าในปี พ.ศ. 2435 นั้นผู้ท้องตลาดเดียวกันนี้สามารถหาร้านอาหารจีนได้ทั่วไป²³

ลักษณะการขยายตัวของการค้าและสินค้าในเมืองกรุงเทพฯ ตามการเติบโตของเศรษฐกิจนั้นไม่ได้จำกัดโดดเด่นอยู่เฉพาะแต่เพียงสินค้านำเข้าเท่านั้น ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราซึ่งเริ่มแผ่

²³ Lucien Fournereau, *Bangkok in 1892*, translated by Walter E.J. Tips (Bangkok: White Lotus, 1998), pp. 51.

กระจายไปยังพื้นที่ชุมชนนอกกรุงเทพฯ ยังนำมาสู่การขายตัวของสินค้าภายในด้วยเช่นกัน สินค้าบริโภคประจำวันเป็นกรณีหนึ่งที่เพิ่มความหลากหลายมากยิ่งขึ้นทุกขณะ ดังจะพบว่า สินค้าบริโภคจากแหล่งผลิตนอกกรุงเทพฯ จะมาชุมนุมกันคับคั่งที่ปากคลองตลาด แม่ค้าจากท่าจีน แม่กลอง มหาไชย จะนำเรือเข้ามาขายสินค้าที่บริเวณดังกล่าวเป็นจำนวนมาก²⁴ และถึงช่วงปลายรัชกาลก็ยังปรากฏว่าตลาดท่าเตียนนั้นคงมีสถานะเป็นตลาดที่สำคัญที่สุดตลาดหนึ่งในกรุงเทพฯ ที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา “สินค้าทั้งหลายโดยมากย่อมมาประชุมในตลาดนี้ก่อน แล้วจึงกระจายไปในร้านค้าตลาดอื่น ๆ”²⁵

สินค้าบริโภคในท้องที่ไกลออกก็สามารถซื้อหาได้จากบรรดาตลาดในกรุงเทพฯ อาทิเช่น ปลาหูจากหลังสวน ปลาโคกจากนครศรีธรรมราช กุ้งตะเข็บจากสงขลา กะปิจากระยอง หอยอิรมจากเกาะสีชัง เป็นต้น²⁶ ด้วยเหตุนี้จึงจะเห็นได้ว่าตลาดสดในกรุงเทพฯ ยังคงสถานะความสำคัญต่อการบริโภคประจำวันของคนเมืองที่อยู่เช่นเดิม โดยทั่วไปแล้ว การจับจ่ายหากินหาใช้ในแต่ละวันของคนกรุงเทพฯ ทั้งในกลุ่มชนชั้นสูงและผู้คนทั่วไปก็มักจะพึงพิงกับบรรดาตลาดเหล่านี้ หนังสือชุด “แม่ครัวหัวป่าก์” ของท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์ ซึ่งถือกันว่าเป็นตำราเกี่ยวกับข้าวชุดแรกของคนไทย ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2451 ก็แนะนำผู้อ่าน (ซึ่งควรจะเป็นผู้มีความรู้และหัวสมัยใหม่เสียเป็นส่วนใหญ่) ให้เลือกหาวัตถุดิบดี ๆ ในราคาอันสมควร ที่จะนำมารับประทานหรือประกอบอาหารจากตลาดต่าง ๆ ในเมืองกรุงเทพฯ²⁷ ทั้งนี้ นอกเหนือจากการเป็นแหล่งรวมสินค้าหลากหลายแล้ว (ดูรายละเอียดสินค้าในตลาดสำคัญ ๆ ของกรุงเทพฯ ในตารางที่ 5.3) ตลาดหลายแห่งอย่างเช่น ตลาดน้อย ยังเป็นศูนย์รวมของอาชีพอื่น ๆ ให้เลือกใช้บริการ อาทิเช่น หากปรารถนาจะจ้างช่างไม้ ช่างซ่อมถังต่อถัง ช่างสานตะกร้า ช่างเย็บปักถักร้อย ก็สามารถเลือกซื้อหาบริการได้จากตลาดนี้ด้วยเช่นกัน²⁸

²⁴ หจข., ร. 5 ขธ. 9/1, ที่ 1/114 รายงานความเห็นจัดการวังน้ำวัดราชบูรณะ หลวงสิทธิธำเนียร กราบทูลเสนาบดีเจ้าหน้าที่ยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ลงวันที่ 2 มีนาคม 114.

²⁵ หจข., ร. 5 ขธ. 9/108, ห้องกรมพระคลังข้างที่ ที่ 21/241 หนังสือกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ของพระเจ้าหน้าที่ยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ลงวันที่ 21 พฤษภาคม 127.

²⁶ เปลี่ยน ภาสกรวงศ์, *แม่ครัวหัวป่าก์ เล่ม 5*, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: สมาคมกิจวัฒนธรรม, 2545), หน้า 167-182.

²⁷ โดยเฉพาะใน “ปริเฉท 1: จำยตลาด,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 144-197.

²⁸ Lucien Fourmureau, *Bangkok in 1892*, pp. 51-53.

ตารางที่ 5.3
แสดงตลาดสำคัญในกรุงเทพฯ ช่วงปลายรัชกาลที่ 5

ตลาด	สินค้า
ตลาดลำเพ็ง	เนื้อปลา ปลาหมึก หอยอิรม ของสด แห้ง คาวหวาน ผัก ผลไม้คุณภาพดีแปลก ประหลาด เครื่องอาหารจีน ชา อาหารแห้งสดและแห้ง ของหวาน เครื่องเคลือบเครื่องลาย คราม กระดาษ ของเล่น ของตกแต่งบ้าน เครื่องใช้ในครัวเรือน รูปเทียน
ตลาดเชิงสะพานหัน	ผลไม้ หมู ผัก ฯลฯ
ตลาดกรมภูเรศ	ปลา เบ็ด ไก่ หมู ของสด ของเค็ม
ตลาดวัดเกาะ	ปลา เบ็ด ไก่ หมู ของสด ของเค็ม เสื้อผ้าขนสัตว์ ผ้าใบ ผักดอก ผักฝ้าย ด้าย เข็ม อาหาร กระป๋อง อาวุธปืน
ตลาดน้อย	ปลา เบ็ด ไก่ หมู ของสด ของเค็ม สินค้าจากเมืองนอก
ตลาดบางรัก	ผักฝรั่ง เนื้อ โค เนื้อแกะ
ตลาดท่าเตียน	ผัก ผลไม้สวน ของสด ขนม
ตลาดยอด	ผัก ผลไม้ ของสวน
ตลาดเสาชิงช้า	ผัก ผลไม้ ของสวน
ตลาดบ้านหม้อ	ผัก ผลไม้ ของสวน
ตลาดสมเด็จ	ผัก ผลไม้ ของสวน

ที่มา: เปลี่ยน ภาสกรวงศ์, *แม่ครัวหัวป่าก์ เล่ม 5*; Lucien Fournereau, *Bangkok in 1892*, pp. 51-53.

ในประเด็นอาหารการกินของชาวเมืองนี้ การเกิดขึ้นของร้านอาหารให้ผู้คนได้ออกไปรับ
ประทานข้าวนอกบ้านนี้ อาจจะไม่ได้อำกวดอยู่เฉพาะแค่ร้านอาหารนั้นเกิดขึ้นมาเพื่อรองรับคน
ทำงานเร่งด่วนจนไม่มีเวลาทำอาหารทานเองเท่านั้น เพราะการทานอาหารนอกบ้านยังอาจจะเป็น
การพักผ่อนหย่อนใจในลักษณะหนึ่ง และในระดับถัดมา สังคมเมืองที่มีหัวใจสำคัญอยู่ที่ความ
สามารถในการจับจ่ายใช้สอย ส่งผลให้อาหารการกินเป็นส่วนหนึ่งในการแสดงความมั่งคั่งมีฐานะ
ของคน ร้านอาหารที่หรูหราเริ่มเกิดขึ้น และทำให้การกินอาหารกลายเป็นหนึ่งในการสร้างเสริม
ฐานะ และแสดงถึงความมั่งคั่ง

นับตั้งแต่ช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ที่เริ่มปรากฏร้านอาหารที่ขึ้นชื่อโดดเด่นให้ชาวเมืองได้เลือก
รับประทาน การออกนอกบ้านไปทานสตูไก่ และไอศกรีมอย่างดีสำหรับเด็ก ๆ ที่ “สิงคโปร์ไฮเต็ล”
ของครอบครัวของกาญจนาภรณ์²⁹ อาจจะถูกเรียกว่าเป็นการพักผ่อนหย่อนใจในลักษณะหนึ่ง
ภัตตาคารอาหารจีนที่หรูหรา อาหารราคาแพงก็เริ่มเพิ่มจำนวนมากยิ่งขึ้นตามลักษณะความเป็นเมือง
ที่เด่นชัดมากขึ้นเมื่อล่วงเข้าสมัยรัชกาลที่ 6 อย่างเช่น “ร้านบันไดทอง” ซึ่งตั้งอยู่ที่ตรอกแดง ถนนสำ

²⁹กาญจนาภรณ์, *กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี, 2545), หน้า 48.

เฟ็ง เป็นร้านอาหารที่ขายขนมจีบชาลาเปาขึ้นชื่อ “มีคนจีนคนไทยไปกินกันมาก”³⁰ หรืออากิ ภัตตาคารห้อยเทียนเหลา ซึ่งก่อตั้งในปี พ.ศ. 2455 ก็มีอาหารเหลาราคาแพงไว้รองรับลูกค้าผู้มีฐานะดีโดยเฉพาะ³¹

พร้อม ๆ กับที่การบริโภคอาหารการกินเริ่มมีลักษณะของการบริโภคแสดงความหรูหรา มีรสนิยม ในประเด็นต่อไปจะพิจารณาถึงการบริโภครสนิยมเป็นการเฉพาะ การบริโภคในลักษณะดังกล่าวจะแสดงให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมที่แสดงออกผ่านการส่งผ่านและเลียนแบบการใช้สิ่งของในชีวิตประจำวัน

2.2 ชาวเมืองกับการบริโภครสนิยม

การบริโภคที่มีความหมายมากกว่าความจำเป็นในการดำรงชีพนั้น มักสัมพันธ์อยู่กับความแปลกใหม่ “สิ่งใหม่” ที่ไม่อาจพบเห็นได้คาดคิดทั่วไปในสังคม โดยส่วนใหญ่จะมีสถานะในระยะแรกแห่งการรับเข้ามาเป็นสิ่งของอันมีรสนิยม กลุ่มชนชั้นสูงในสังคมสยามซึ่งเป็นหน้าด่านในการรับวัฒนธรรมภายนอกเข้ามาในสังคม จึงเป็นกลุ่มแรกที่สร้างวิถีการบริโภครสนิยม จากที่เคยเน้นหนักบริโภคสินค้าฟุ่มเฟือยจากจีนและอินเดีย ถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวตะวันตกที่เริ่มเข้ามาตั้งรกรากในกรุงเทพฯ เริ่มนำสิ่งแปลกใหม่จากโลกตะวันตกมาสู่สังคมสยาม ในส่วนของชนชั้นนำสยามเอง จากที่ช่วงเวลาก่อนหน้านั้นมักปฏิเสธวัฒนธรรมและวัตถุสิ่งของจากโลกตะวันตก มาถึงช่วงเวลาดังกล่าว การยอมรับและให้ความสำคัญในฐานะสิ่งแปลกใหม่ หรูหราน่านิยมเริ่มมากขึ้นทุกขณะ ถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความนิยมชมชอบต่อสินค้า (และรวมถึงพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตประจำวันอีกหลายอย่าง) ก็เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง³²

การนำเข้าสินค้าจากโลกตะวันตกสู่สังคมสยาม จากที่เคยจำกัดอยู่เฉพาะการสั่งนำเข้าและจับจองก่อนใครอื่นจากเรือสินค้าโดยกลุ่มชนชั้นนำสยาม การเปิดประเทศอันนำมาซึ่งการเข้ามาตั้งห้างร้านของชาวตะวันตกในกรุงเทพฯ ทำให้สินค้าเหล่านั้นเข้ามาให้ผู้คนทั่วไปสัมผัสได้โดยตรง แต่เนื่องจากสถานะของสินค้าซึ่งผูกติดอยู่กับการแสดงความหมายทางรสนิยม ทำให้สินค้าแปลก

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 250.

³¹ ตำรวจ สุขุมาลัย, “ห้อยเทียนเหลา” สูดยอดภัตตาคารอาหารจีนในเมืองไทย, ใน ศิลปะ โหระพิจัย และ สันต์ สุวรรณประทีป (คณะผู้จัดทำ), *คนจีน 200 ปีภายใต้พระบรมโพธิสมภาร ภาค 2* (กรุงเทพฯ: บริษัทเส้นทางเศรษฐกิจจำกัด, 2531), หน้า 163-164; ยอดแก้ว อักษรธา, *กินอร่อยย่านเยาวราช*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงแดด, 2543), หน้า 24-25.

³² Maurizio Peleggi, *Lords of Things: The Fashioning of the Siamese Monarchy's Modern Image* (Honolulu: University of Hawaii Press, 2002), pp. 20-24.

ใหม่เหล่านั้นมีราคาแพง กลุ่มลูกค้าจึงจำกัดอยู่เฉพาะผู้มีอำนาจซื้อ การบริโภคในสังคมต่อสินค้าดังกล่าว รวมถึงการติดต่อซื้อหาจากห้างร้านที่ขายสินค้าเหล่านี้ จึงแสดงให้เห็นความแตกต่างทางชนชั้นในสังคม

ตัวอย่างที่ดีที่สุดกรณีหนึ่งที่บรรยายให้เห็นความคิดในการบริโภคสนิยมของกลุ่มชนชั้นสูงในสังคม คือถ้อยความที่บรรยายถึงประสบการณ์ส่วนพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระวชิรญาณวโรรส ต่อพฤติกรรมกรรมการบริโภคนับตั้งแต่ช่วงต้นรัชกาลที่ 5 ที่ว่า

การอันทำให้เราขบเขินมากกว่าอย่างอื่นคือความสุรุ่ยสุร่าย ไม่รู้จักประหยัดทรัพย์... สำคัญว่าขายมั่งมีจึงซื้อของไม่ประหยัดฯ จะตัดเสื้อตามร้านเจ๊ก ก็เป็นของที่เรียกว่าไม่ได้แก่ตัว ฝาก็เป็นของมีคั้น สวมอายุเขา ตัดที่ห้างฝรั่งเสียเงินมากกว่า จึงเป็นการที่ปรารถนาก่อน โดยความเต็มใจฯ เครื่องใช้เครื่องแต่งเรือนตามร้านแขกมีศรีสูของห้างไม่ได้ ทั้งไม่พอใจเข้าร้านแขก เห็นเสียศรี ทั้งเขาเรียกเงินสดด้วยฯ ชื่อของห้างไปเองก็ได้ เขาต้อนรับขับสู้ เขาไว้หน้าไม่ต้องซื้อเงินสด เป็นแต่เขาจบบัญชีและให้ลงชื่อไว้ก็พอ ต่อเมื่อมากเข้า จึงส่งใบเสร็จมาเก็บเงินเป็นคราว ๆ ของที่ขายนั้นเป็นของประณีตออกหน้าได้... ด้วยการนี้ ห้างจึงได้เป็นที่โคจรของเรา เห็นอะไรเข้าช่างอยากได้ไปทั้งนั้น ชื่อเชื่อเหมือนได้เปล่า จะต่อราคาก็เห็นเสียภูมิจาน ดูเป็นคนปอนไปฯ³³

การบริโภคอย่างมีรสนิยมในหมู่ชนชั้นสูง ซึ่งมักจะเป็นการรับเอารูปแบบการบริโภคแบบตะวันตกเป็นวิธีการบริโภคที่ทันสมัยนั้นยิ่งดำเนินไปอย่างขนานใหญ่ในช่วงครึ่งหลังของช่วงสมัยรัชกาลที่ 5³⁴ โดยเฉพาะเมื่อสมาชิกในแวดวงราชสำนักได้ออกไปสัมผัสกับโลกศิวิไลซ์ด้วยตาตัวเอง และนำกลับมาสั่งสมเป็นส่วนหนึ่งของวัตถุสิ่งของในชีวิตประจำวันของตน ทั้งในส่วนของการกินของใช้ บรรดาเฟอร์นิเจอร์ เครื่องตกแต่งบ้านเรือน เครื่องประดับร่างกาย ของเล่นแปลกใหม่ ฯลฯ

ถึงช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งเอร์เนสต์ ยัง ได้บันทึกไว้ว่าชาวสยามโดยทั่วไปยังนั่งขัดสมาธิกับพื้นเวลาทานข้าวกัน อีกทั้งยังไม่รู้จักการใช้ส้อมและมีด หรือแม้แต่ช้อนก็แทบจะไม่ได้ใช้³⁵ แต่ในหมู่ชนชั้นสูงสยามตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แล้วที่มีการบริโภคสินค้าจากต่างประเทศกันอย่างคึกคัก โดยมีทั้ง...

³³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระวชิรญาณวโรรส, “พระประวัติครุสเถา,” ใน *พระราชประวัติรัชกาลที่ 5 ก่อนเสวยราชย์ พระบรมราชประวัติ พระประวัติกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ พระประวัติครุสเถา*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2514), หน้า 201-202.

³⁴ Maurizio Peleggi, *Lords of Things: The Fashioning of the Siamese Monarchy's Modern Image*, pp. 19-28.

³⁵ เอร์เนสต์ ยัง, “มองสยาม,” แปลจาก *Peeps at Many Lands: Siam* โดยสุกกรรัตน์ ชาราศักดิ์, ใน *กรมศิลปากร, รวมเรื่องแปลและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 2* (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2535), หน้า 361.

เครื่องแต่งกายที่ทันสมัย มีหมวก เสื้อนอก เสื้อเชิ้ตสีขาว กระดุมทอง เน็คไท สายนาฬิกาพก กางเกง กุญแจ ร่องเท้า กับของใช้ในบ้าน เช่น ช้อน ส้อม ถ้วยชาม ผ้าเช็ดมือ ผ้าเช็ดหน้า ผู้บุโตะอย่างฝรั่งใช้... พวกนี้นิยมสั่งซื้อหนังสือภาษาอังกฤษ หนังสือพิมพ์ข่าวภาษาอังกฤษ และหนังสือนิตยสารแทบทุกวง... พระเจ้าแผ่นดินและเจ้านายนิยมสร้างตำหนักแบบฝรั่ง แต่งห้องใช้โตะ ตู้ เก้าอี้ฝรั่ง ดิคภาพถ่ายหรือภาพเขียนใส่กรอบกระจกที่ฝา... เสวยอาหารโดยใช้ช้อนส้อม มีดและผ้าเช็ดมือ... เจ้านายที่อยากได้ชื่อว่าเป็นคนสมัยใหม่ก็ต้องปฏิบัติเอาอย่าง³⁶

ปฏิสัมพันธ์ทางชนชั้นในสังคมมีลักษณะของการส่งผ่าน เลียนแบบรสนิยมจากชนชั้นสูงในหมู่เจ้านายและขุนนางระดับสูง มาสู่ข้าราชการในระดับรองลงมา และอาจรวมถึงบรรดาผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ซึ่งสามารถใช้จ่ายเงินตราซื้อหาสินค้าที่ยอมรับกันว่ามิรสนิยมมาใช้ชีวิตประจำวัน ขณะเดียวกัน สภาพการณ์ที่ว่าไม่ได้มีคนเพียงกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้นอีกแล้วที่จะผูกขาดวิถีชีวิตที่หรูหราหรือนิยมไว้ได้อีกต่อไป เนื่องจากผู้คนทั่วไปก็สามารถกระทำในลักษณะเดียวกันได้หากว่ามีเงินตรามากพอ ทำให้จะพบว่าพ่อค้าหอบคัตที่มีฐานะร่ำรวย ก็มีสิ่งของเครื่องใช้ไม่แตกต่างจากชนชั้นสูงเท่าใด

เมื่อเรามุ่งหน้าสู่คฤหาสน์ของพ่อค้าที่มั่งคั่ง จะพบห้องกว้างใหญ่หลายห้อง ตกแต่งด้วยเครื่องเรือนแบบยุโรปหรูหรางดงามมาก ที่ตู้โชว์นั้นเมื่อแสงสว่างจากหลอดไฟส่องไปกระทบ พบว่ามีแค่ของมีค่าตั้งโชว์อยู่หลายชิ้น ได้แสงไฟส่องไปเป็นชั้นเครื่องแต่งกายพับวางอยู่อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย เครื่องลายครามที่มีลักษณะสมบูรณ์และลวดลายงามมาก³⁷

สินค้าหรูหราหรือนิยมซึ่งไม่ได้จำกัดขอบเขตการใช้เฉพาะในเขตวังในฐานะสิ่งแปลกใหม่ แต่ดำรงอยู่ในสังคม เพียงแต่ว่าใครจะสามารถซื้อหามาใช้ได้นั้น ทำให้เริ่มเกิดบุคคลผู้ “โก้เก๋” ซึ่งคนอื่น ๆ ในสังคมสามารถสังเกตได้ ดังถ้อยความของ ก.ศ.ร. กุหลาบ ได้บรรยายลักษณะของผู้โก้เก๋ไว้ว่า

...นั่งรถม้าเทศ สารถี 2 คน มีบ่าวตามหลัง สวมรองเท้าหุ้มขอนแซมสัน หรืออินเตอร์ใช้เสื้อลินินอย่างบาง ม่วงหางกระรอก ไหมเขมรหรือโคราช เข็มขัดหนังจรเข้ เสื้อนอกผ้าขาวหุ้มขอนแซมสัน สวมหมวกสานปานามาอย่างจิว ใช้นาฬิกาพกทองคำอย่างบาง สร้อยทองคำฝังเพชร มีดติดกระเป๋าเสื้อด้ามงาช้างอย่างเก่า ชองบุหรี่ปรา จ. สาม จ. กระดุมลงยาตราแผ่นดิน สุกปล้องหุ้มพระปฏิบัติ ผ้าเช็ดหน้าลินินเนื้อหนายุโรป

³⁶ชัย เรื่องศิลป์. *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 ด้านสังคม*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2519), หน้า 473.

³⁷หลุยส์ ฟิโนต์. “บันทึกการเดินทางสู่ประเทศสยาม,” แปลจาก *Notes de Voyage sur le Siam* โดย นันทพร บรรลือสินธุ์, ใน *กรมศิลปากร, รวมเรื่องแปลและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 2*, หน้า 399.

สบบุหรือียิปต์กันทอง หรือไม้ก๊อก ไม้ขีด ไฟสวีเดน ถือไม้เท้าเซอริ่ กักร่มแพรดำไม้
ก้านเหล็ก กินอาหาร โอเรียนเตล คัมวิสก็ลอสัน เหล้าเอกขอ บรันตีสามดาวเจือโซดา³⁸

ในช่วงเวลาประมาณทศวรรษที่ 2430 ซึ่งเมืองกรุงเทพฯ ได้สร้างสมกลุ่มคนรุ่นใหม่ซึ่งมี
ความรู้ หัวสมัยใหม่ได้ในระดับหนึ่ง คนกลุ่มนี้มีทั้งที่พยายามซื้อหาสิ่งของเครื่องใช้ประจำวันที่เป็นที่
นิยมและบ่งบอกความทันสมัย อย่างกรณี “อาผัน” ของกาญจนาศพนันท์³⁹ แต่ขณะเดียวกันก็มีบาง
ส่วนที่ไม่อาจเลียนแบบวัฒนธรรมการบริโภคของกลุ่มชนชั้นสูงได้เสมอไป เหตุผลสำคัญประการ
หนึ่งเนื่องจากว่ารสนิยมการบริโภคโดยส่วนใหญ่ของบุคคลในราชสำนักล้วนเป็นการใช้จ่ายราคา
แพงเกินกว่าที่คนรุ่นใหม่ ซึ่งโดยส่วนใหญ่มีรายได้เป็นเงินเดือนประจำไม่ได้สูงมากมาย ขณะเดียว
กันสังคมที่เปิดกว้างสู่การสามารถรับรู้ต่างวัฒนธรรมได้ด้วยตัวเองก็ทำให้คนรุ่นใหม่กลุ่มนี้สามารถ
เห็นวัฒนธรรมศิวิไลซ์ที่เหมาะสมกับสถานภาพของตน จุดเริ่มต้นของการสร้างวัฒนธรรมการ
บริโภควัตถุสิ่งของมักจะเป็นสังเกตเห็นและวิพากษ์วิจารณ์กับคนอีกกลุ่มซึ่งพวกตนมองว่าเป็นพวก
หัวเก่า และล้าสมัย การวิพากษ์วิจารณ์นี้ปรากฏให้เห็นอยู่บ่อยครั้งตามหน้าหนังสือพิมพ์ซึ่งเป็นพื้น
ที่แห่งการแสดงความเห็นอันก้าวหน้า และสิ่งหนึ่งที่มักจะนำมาแสดงเปรียบเทียบก็คือลักษณะการ
ใช้สิ่งของซึ่งเป็นส่วนหนึ่งแห่งความทันสมัยนั่นเอง

ตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นสภาวะการณ์ในลักษณะดังกล่าวนี้ได้ดี คือเสียงกระณะ
กระแหนที่เกิดขึ้นจากการประสบเหตุการณ์บรรดารางในคำคืนหนึ่งของปี พ.ศ. 2438 เมื่อกลุ่มนัก
หนังสือพิมพ์หัวสมัยใหม่ได้สังเกตเห็นผู้โดยสารคนหนึ่งซึ่งมีศักดิ์เป็นถึงเจ้าพระยา

[เรา] ได้กระซิบถามคุณหลวงนายที่นั่งใกล้เราแต่เบา ๆ ว่าตาแก่หนดครารุ่งรังที่เอา
เหรียญมาแขวนเสื้อคือใคร ชื่อใด เปนที่เอาไร อยู่ที่ไหน คุณหลวงนายกระซิบบอกเราว่า
‘อ้าว คุณเถอะท่านอาจารย์ ยังไม่รู้จักหรือ? นี่และคือชื่อพระยา ( ) อยู่ที่บ้านตำบล ( )
เปนขุนนางที่พระยาร้างนำมาแต่เดิม...เราจึงตอบว่า ‘อ้อ เช่นนั้นนั้นนั้นนะซี จึงเซอะเซะเซอะ
ซ่าเร่อ่ารุ่งรัง แต่งกายเปนเขนเตลิอมม หาไซเขนเตลิแมนไม้ จึงได้สรวมเสื้อดำก็เก่า
เหมือนผ้าชีวเซ็ดมือ สอดรองเท้าก็ฟองลุ่มกะปุกกะปุยเหมือนไก่ตะเภา สรวมหมวก
แสลมัดก็กลับหน้าเปนหลัง ยังมีหน้าซ่าเอาเหรียญรูกสำหรับห้อยนาฬิกา หยิบเอามา
แพ่นเข้าแขวนน้ออกเสื้อ เหลือทอน เหลือรับแล้ว พ่อเจ้าประคุณของลูกเอ๋ย⁴⁰

³⁸อ้างจาก สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์, *รสนิยม: ภาษาในสังคมไทยยุคบริโภคนิยม* (กรุงเทพฯ: โครงการ
หนังสือเล่ม สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 100.

³⁹ดูรายละเอียดใน บทที่ 4: 3.2 ผู้ประกอบวิชาชีพเฉพาะ.

⁴⁰‘อารัมภะวณะนะ: เหรียญที่ระกัรัชกาลที่ 5 เสมอรัชกาลที่ 1 รับสำหรับห้อยสายนาฬิกา แต่ว่ามีพระยา
ชระราผู้หนึ่งอุดริสัปคนชุกชุน เอามาแขวนเสื้อต่างตราความชอบ,’ *สยามออบเซอร์เวอร์*, วันพฤหัสบดีที่ 5 มีนาคม
114 (พ.ศ. 2438).

กรณีของเหรียญที่ระลึกสำหรับห้อยนาฬิกาเป็นตัวอย่างเล็ก ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงการเข้ามาของวัตถุสิ่งของเครื่องประดับที่บ่งบอกถึงความทันสมัย การวิจารณ์เชิงกระแนะกระแหงต่อบางคนบางกลุ่มที่ไม่รู้จักไม่เข้าใจ และนำมาใช้ประดับผิ ด ๆ นั้นยังปรากฏให้เห็นได้ตามหน้าหนังสือพิมพ์⁴¹ ขณะเดียวกันก็มีตัวอย่างคำบทความประเภตปูจลาวิสาขนา ว่าด้วยถ้อยสนทนาระหว่างคนรุ่นเก่าและคนรุ่นใหม่ ซึ่งแสดงให้เห็นวิถีแห่งการมองและใช้วัตถุสิ่งของได้เป็นอย่างดี อาทิเช่น

...ยังสยามจึงตอบว่า แต่สมัยก่อนกับสมัยนี้คิดกัน แต่ก่อนคนไทยยังไม่รู้ขนบธรรมเนียมอันใด แต่คำที่เรียกว่า ‘ศิริไลย’ ก็ไม่รู้จัก... เดียวนี้มีมหาชนทั้งหลายย่อมรู้จักในขนบธรรมเนียมอันดีขึ้นบ้างแล้ว อย่าว่าอื่นว่าไกลเลย แต่ก่อนนี้คนไทยได้แต่งเนื้อแต่งตัวเหมือนเดิยนี้เมื่อไรเล่า เปนแต่เอาผ้าขาวม้าคาดเอว เดินพุงโร เสื้อแสงก็ไม่สวม

โอลด์สยามขัดคอว่า อ้ายที่สวมเสื้อสอดรองเท้าถึงเท้านี้จะว่าดีอย่างไร ประพฤติผิด ‘เนเชอ’ เสื้อเชิตหนังสือของเราก็มีแล้ว จะต้องหาเสื้ออื่นสวมทำไม แล้วที่สวมเสื้อกันนี้ก็ไม่ถูกกับอากาศของบ้านเมือง เพราะอากาศเราร้อน ไม่ควรจะหาเสื้อคลุมให้ร้อนจัดขึ้นเลย

ยังสยามถามว่า ก็สวมเสื้อนี้งามหรือไม่ งามสอดคาลูกตาหรือไม่

โอลด์สยามตอบว่า สอดคาลูกตาจริงดอก แต่เมืองร้อนไม่ควรสวม

ยังสยามจึงว่า เรื่องเสื้อนี้ไม่ใช่เป็นการสำคัญ เปนแต่เครื่องแต่งกายให้งดงามเท่านั้น⁴²

คนรุ่นใหม่ของเมืองกรุงเทพฯ เริ่มเข้าสู่การบริโภคแบบทันสมัยด้วยตนเอง มากกว่าที่จะเลียนแบบวัฒนธรรมการบริโภคของคนชั้นสูงเสมอไป ระบบการศึกษาสมัยใหม่มีส่วนเร่งร้ำให้คนรุ่นใหม่มองไปที่ความเจริญของโลกตะวันตกโดยตรง ตัวอย่างเช่น หลักสูตรการเรียนการสอนของบางโรงเรียนในกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 6 มีหนังสืออ่านเสริมให้ได้รับรู้สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวต่างชาติอยู่หลายต่อหลายเล่ม ซึ่งมักสร้างความตื่นตาตื่นใจและนิยมชมชอบในหมู่นักเรียนเป็นอย่างมาก⁴³ ด้วยเหตุนี้ จึงจะพบว่าคนรุ่นใหม่แม้กระทั่งเสมียนซึ่งมีการศึกษาอยู่สักหน่อยก็จะรับหนังสือพิมพ์เป็นประจำ⁴⁴ การเปิดกว้างทางโลกทัศน์ของชาวเมืองรุ่นใหม่ยิ่งเพิ่มมากขึ้นเมื่อล่วงเข้า

⁴¹“ตำนาน: เหรียญที่ระลึกสำหรับห้อยนาฬิกาผิดเสื้อต่างตราอีกแล้วเจ้าข้าเฮ้ย,” *สยามออบเซอร์เวออร์*, วันศุกร์ที่ 6 มีนาคม 114 (พ.ศ. 2438).

⁴²“คำปูจลาวิสาขนา,” *สยามออบเซอร์เวออร์*, วันพฤหัสบดีที่ 9 เมษายน 115 (พ.ศ. 2439).

⁴³อ. บ. (คุณหญิงผะอบ โปษะกฤษณะ), “สาวชาวกรุง,” ใน *อนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ พันตรีหญิง คุณหญิงผะอบ โปษะกฤษณะ* ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2536, หน้า 48.

⁴⁴ตัวอย่างเช่นนายเวด เสมียนสำหรับเก็บเงินของพระเกษมสุขจาร์ บ้านอยู่ตำบลตรอกดินสอซึ่งเป็นสมาชิกหนังสือพิมพ์*สยามออบเซอร์เวออร์*, ใน “นครันตรประวัติ: ข้าวดาย,” *สยามออบเซอร์เวออร์*, วันพุธที่ 4 มีนาคม 114 (พ.ศ. 2438).

ผู้สมัยรัชกาลที่ 6 ดังจะเห็นตัวอย่างว่าพร้อม ๆ กับธุรกิจภาพยนตร์ในเมืองกรุงเทพฯ ประสบความสำเร็จ ชาวเมืองให้การตอบรับสื่อบันเทิงแขนงนี้เป็นอย่างดี ได้ปรากฏคนมีความรู้ไม่น้อยที่เริ่มสนใจและรับเป็นสมาชิกแมกกาซีนจากต่างประเทศ อย่างเช่น Motion Picture, Picture Show, Moving Picture World, Moving Picture Weekly โดยตรง⁴⁵

ขณะเดียวกันเมื่อล่วงเข้าถึงช่วงเวลาดังกล่าวนี้ ทั้งความเปลี่ยนแปลงในส่วนของคุณลักษณะการลงทุนธุรกิจ และการเพิ่มขึ้นของประชากรในเมือง อาจทำให้สินค้าที่เคยมีรสนิยมสามารถถูกลอกเลียนได้ง่าย และกลายเป็นสินค้าทั่วไปไปในที่สุด ทั้งนี้เป็นผลเนื่องจากการขยายการผลิตเพื่อป้อนคนหมู่มากของเมือง กระบวนการนี้เริ่มต้นจากการนี้ นายทุนท้องถิ่น ได้ขยายการลงทุนไปสู่ธุรกิจนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศซึ่งแต่ก่อนมีแต่ห้างของชาวตะวันตกดำเนินกิจการนี้เสียเป็นส่วนใหญ่ ตัวอย่างการโฆษณาขายสินค้าผ่านหน้าหนังสือพิมพ์ของห้างชินซันสะ สามารถแสดงให้เห็นปรากฏการณ์นี้ได้เป็นอย่างดี ดังว่า

เตียงเหล็กอย่างเสาใหญ่ พนักหัวท้ายลวดลายเป็นทองเหลือง แลเสาเหลี่ยมทองเหลืองอย่างงาม ๆ หรือเตียงตั้งพิเศษสำหรับใช้ขึ้นบ้านใหม่ หรือแต่งงานหรรษา ๗ มีดกเข้ามามาก ... เครื่องเรือนต่าง ๆ ของห้างนี้ ขายถูกกว่าห้างชาวต่างประเทศมาก แต่ฝีมือที่ทำนั้นอย่างปราณีต... ตู้เซฟเยอรมันเดิมมีขายที่ห้างบีกริม ห้างนี้ก็สั่งเข้ามาแล้ว จะขายราคาถูก ๆ⁴⁶

ยิ่งในเวลาต่อมาเมื่อล่วงเข้าสู่กระบวนการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า สินค้าใช้สอยยิ่งกระจายตัวไปสู่คนหมู่มากอย่างรวดเร็ว ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนกรณีหนึ่งคืออุตสาหกรรมทอผ้าในกรุงเทพฯ⁴⁷ ซึ่งถึงปี พ.ศ. 2471 นั้นพบว่ามีโรงงานทอผ้าอยู่ในกรุงเทพฯ ถึงประมาณ 200 โรง ผ้าจำนวนมากที่ผลิตออกจากโรงงานเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความนิยมในการบริโภคของชาวเมืองทั่วไป เนื่องจากผ้าลายไทยที่ผลิตในประเทศไทย มีคุณภาพเหนือกว่าผ้าลายไทยที่สั่งผลิตจากประเทศอินเดียมาก จนถึงเวลาต่อมาก็ไม่มีการสั่งผ้าลายจากอินเดียมาจำหน่ายในประเทศไทยอีก ปรากฏการณ์นี้เป็นตัวอย่างที่ดีซึ่งแสดงให้เห็นการบริโภคซึ่งเริ่มกลายเป็นการบริโภคของมวลชนที่เริ่มปรากฏเด่นชัดนับตั้งแต่วางหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา

⁴⁵“คำถาม คำตอบ โดยคุณฉิม,” *ภาพยนตร์สยาม*, ปีที่ 1 เล่ม 3 (17 เมษายน 2465); *ภาพยนตร์สยาม*, ปีที่ 1 เล่ม 6 (6 พฤษภาคม 2465); *ภาพยนตร์สยาม*, ปีที่ 1 ฉบับที่ 7 (13 พฤษภาคม 2465).

⁴⁶“โฆษณาห้างชินซันสะ,” *ภาพยนตร์สยาม*, ปีที่ 1 เล่มที่ 1 (1 เมษายน 2465).

⁴⁷พรณี บัวเล็ก, *ลักษณะของนายทุนไทยในระหว่าง พ.ศ. 2457-2482: บทเรียนจากความรุ่งโรจน์สู่สุโขภฏกรรม*, หน้า 104-108.

3. เวลาว่างและการพักผ่อนหย่อนใจ

รูปแบบการใช้เวลาว่างจะโดดเด่นในระยะแรกด้วยวิถีชีวิตของกลุ่มชนชั้นสูง ใกล้ชิดและรับวัฒนธรรมการพักผ่อนหย่อนใจแบบตะวันตก โดยมีฝรั่งในเมืองไทยเป็นกลุ่มนำความบันเทิงใหม่ ๆ เข้ามา ในเวลาต่อมาเมื่อธุรกิจเกี่ยวกับการพักผ่อนหย่อนใจเติบโตขึ้น กิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจเริ่มเข้าถึงคนทั่วไปในเมือง ที่โดดเด่นคือธุรกิจภาพยนตร์และกิจการหนังสือ และหนังสือพิมพ์ อันรุ่งเรืองหลังสงครามโลกครั้งที่ 1

3.1 การใช้เวลาว่างของชาวเมืองกรุงเทพฯ

ลูเซียง ฟูร์เนอโร กล่าวถึงสภาพบ้านเมืองกรุงเทพฯ โดยรวมในปี พ.ศ. 2435 ว่าในหมู่ผู้คนนั้นดูเงียบเหงา หดหู่ คำคั้นในเมืองนี้ให้รู้สึกว้าแสนยี่ดยาว แทบไม่มีสิ่งบันเทิงใจใด ๆ มีคลับชาวตะวันตกเพียงสองคลับตั้งขึ้นที่กรุงเทพฯ ในช่วงเวลาดังกล่าว คือคลับอังกฤษและคลับเยอรมัน ซึ่งก็ไม่ได้เปิดกว้างสำหรับคนทั่วไป “ทุกคนอยู่แต่กับบ้าน ชายที่แต่งงานแล้วก็จ่อมอยู่กับภรรยา ชายที่ยังโสดก็จ่อมอยู่กับความโสดนั่นเอง”⁴⁸

นับตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2430 อันเป็นช่วงเวลาก่อนที่ภาพยนตร์จะเข้ามากลายเป็นสิ่งบันเทิงที่ได้รับความนิยมนั้น ลักษณะการพักผ่อนหย่อนใจในรูปแบบใหม่ของชาวเมืองที่เริ่มปรากฏเห็นเด่นชัดนั้น เป็นวิถีชีวิตของชนชั้นสูงเสียเป็นสำคัญ ซึ่งก็มักจะเป็นการเลียนแบบพฤติกรรมของชาวตะวันตก คลับฝรั่งที่ฟูร์เนอโร พูดถึงนั้นเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชาวตะวันตกซึ่งชนชั้นนำสยามเลียนแบบกระทำตามอย่างรวดเร็ว และกลุ่มข้าราชการไทยก็รับช่วงเลียนแบบตามด้วยในเวลาไม่นาน

หลังจากที่ฟูร์เนอโร ตั้งข้อสังเกตว่าในเมืองกรุงเทพฯ มีสโมสรสำหรับการพักผ่อนหย่อนใจอยู่เพียงสองสโมสร เพียงสองปีต่อมา จำนวนสโมสรได้เพิ่มจำนวนเป็น 9 สโมสร⁴⁹ หลังจากนั้นก็ยังกำเนิดคลับที่มีกิจกรรมหลากหลายจำนวนมากขึ้นในเมืองกรุงเทพฯ อาทิเช่น “บางกอกกันคลับ” (Bangkok Gun Club) เป็นคลับพักผ่อนหย่อนใจโดยกิจกรรมยิงนกพิราบ⁵⁰ หรือ “ราชกรีฑา

⁴⁸ Lucien Fournereau, *Bangkok in 1892*, translated by Walter E.J. Tipton (Bangkok: White Lotus, 1998), p. 29.

⁴⁹ กล่าวคือ Army and Navy Club, Bangkok St. Andrew Society, Bangkok Cricket Club, Bangkok United Club, Bangkok Race-Course and Recreation Society, Bangkok Rowing Club, German Club, Ladies' Library Association World และ Women's Temperance Union, Bangkok Times, *The 1894 Directory for Bangkok and Siam* (Bangkok: White Lotus, 1996). pp. 148-150.

⁵⁰ หจข., ร. 5 น. 20/3, *เรื่องบางกอกกันคลับ (Bangkok Gun Club) ขออนุญาตปลูกศาลาที่ตำบลสระปทุม ริมสนามแข่งม้าเก่า* (9 มกราคม 116-10 มิถุนายน 117).

สโมสรกรุงเทพฯ” (The Royal Bangkok Sports Club) ซึ่งจำลองรูปแบบการจัดสโมสรและกิจกรรมต่าง ๆ มาจากเมืองนอกแทบทั้งสิ้น⁵¹

คลับที่ชาวตะวันตกตั้งขึ้นในระยะแรกนั้นมีลักษณะเป็นสถานที่พบปะพูดคุยกันของคนที่มาอยู่ต่างบ้านต่างเมือง ที่คลับจะมีหนังสือพิมพ์ไว้ให้อ่าน และบางครั้งก็อาจมีการสังสรรค์ยามค่ำคืน มีการเดินร่ำ พูดคุย เล่นบิลเลียด⁵² กลุ่มชนชั้นสูงในสังคมไทยเลียนแบบกิจกรรมการตั้งคลับหรือสโมสรในเวลาอันรวดเร็ว “สโมสรสำหรับชาติไทย” ที่หลวงสรรพการหิรัญกิจ และสมาชิกของจัดตั้งในปี พ.ศ. 2445 นั้น มีลักษณะคล้ายห้องสมุด จัดรวบรวมหนังสือต่าง ๆ เพื่อประโยชน์แก่ผู้ต้องการศึกษาค้นคว้า และเพื่อเป็นที่พักสำหรับสมาชิกได้พบปะสนทนากัน หลวงสรรพการหิรัญกิจ กล่าวอย่างชัดเจนในคราวตั้งสโมสรว่าเหตุผลหนึ่งก็เพื่อ “จะอวดพวกฝรั่งว่าไทยก็ตั้งคลับได้”⁵³ บางสโมสรที่ชนชั้นสูงไทยจัดตั้งขึ้นนั้น บ่งบอกถึงการเปลี่ยนแปลงรสนิยมในการพักผ่อนหย่อนใจได้เป็นอย่างดี อย่างเช่นกรณีของ “บรรเทิงทัศนาคาร” ซึ่งเป็นสโมสรที่มีสมาชิกสำคัญอาทิ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าไชยานุชิต พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ หม่อมเจ้าอลังการ หม่อมราโชทัย เป็นต้นนั้น มีลักษณะการดำเนินการที่สำคัญคือ รวบรวมสิ่งของโบราณต่าง ๆ อาทิพระพุทธรูป เทวรูป เงินทอง ทองแดงมีตราแผ่นดิน เครื่องถ้วยโถโอชาม เครื่องศิลา เครื่องแก้วเจียรระโน เครื่องมุก ซึ่งเป็นของฝีมือช่างโบราณ และเพื่อให้สมาชิกของบรรเทิงทัศนาคาร หรือคนทั่วไปได้เข้ามาดูชม ศึกษาและเพื่อความเพลิดเพลินใจ⁵⁴ อันสะท้อนให้เห็นรสนิยมในการสะสมของโบราณ ซึ่งกำลังเป็นกิจกรรมยามว่างของคนหลายกลุ่มในสังคมช่วงเวลาดังกล่าว

การใช้เวลาว่างที่โดดเด่นมากอีกประการหนึ่งของชนชั้นสูงในสังคมคือการจัดงานเลี้ยงสังสรรค์ โดยรูปแบบการสังสรรค์ของกลุ่มชนชั้นนำในสังคม จะมีการแจกการ์ดเชิญร่วมงานสังสรรค์ตามโอกาสต่าง ๆ มีการเลี้ยงอาหาร รูปแบบอย่างงานเลี้ยงสังสรรค์ของชาวตะวันตก ดังตัวอย่างเช่นงานเลี้ยงที่จัดขึ้นโดยพระยาภาสกรวงษ์

ในวันนั้นเวลาประมาณสามทุ่ม คนเป็นอันมากได้ชุมนุมค่านับท่าน ที่ตึกของท่านจัดงานนัก พวกมิโหรีเครื่องฝรั่งได้ทำเพลงเต้นหลายบท แลคนฝรั่งชายหญิงหลายคน

⁵¹ หจข., ร. 5 น. 20/10, *เรื่องรอยัลบางกอกสปอร์ตคลับ (Royal Bangkok Sport Club) ขอตั้งสนามแข่งม้า* (22 มีนาคม 119-6 พฤศจิกายน 127).

⁵² Mr. And Mrs. Emile Jottrand, *In Siam: The Diary of a Legal Adviser of King Chulalongkorn's Government*, translated by Walter E.J. Tips (Bangkok: White Lotus, 1996), p. 22.

⁵³ หจข., ร. 5 น. 20/13, หนังสือจากหลวงสรรพการหิรัญกิจ กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรินทร์ ลงวันที่ 6 กันยายน 121.

⁵⁴ หจข., ร. 5 น. 20/2, หนังสือกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 จากกรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ แทนสถานายกบรรเทิงทัศนาคาร ลงวันที่ 1 ธันวาคม 116.

เป็นคู่ ๆ ได้เดินเป็นที่สนุกแก่ผู้อยากเดิน อยากดู ในพวกฝรั่งที่อยากเดินอยากดูก็มีบางคนถือบางคนไม่ถือ ถ้าไทยผู้คิดคงคิดในใจว่าเป็นที่ดีเดินได้ คงไม่ยอมให้บุตรสาวแลกรรยาของตัวเดินรำกับชายเข้านั้นเลย... คราวประชุมนั้นมีบางคนไปนั่งเล่นไฟฝรั่งกัน บางคนค่อยเที่ยวดูชมของงามของแปลกประหลาดเป็นอันมากที่มีไว้... ครั้นถึงเที่ยงคืนแล้ว เจ้าคุณเชิญพวกที่ชุมนุมนั้นไปรับประทานอาหารเลี้ยงขับเปื้อ มีของเลี้ยงเป็นอันมากแปลกทั้งของนอกของในด้วย คนทั้งปวงชมทั้งปัญญา ทั้งความอิจฉาไสยของเจ้าคุณแลกรรยาของเจ้าคุณด้วยว่า จัดการรับแลเลี้ยงแขกงามดีแล้ว⁵⁵

การจัดงานเลี้ยงสังสรรค์เป็นการใช้เวลาที่พบเห็นได้เป็นประจำในแวดวงชาวตะวันตกและชนชั้นสูงในกรุงเทพฯ บ้านที่ประจำวันของนายและนางจอตทรันด์ (Mr. And Mrs. Emile Jottrand) สองสามีภรรยาชาวเบลเยียมที่เข้ามาพำนักในกรุงเทพฯ ช่วงปี พ.ศ. 2441-2445⁵⁶ ให้ภาพงานเลี้ยงสังสรรค์ยามค่ำคืนที่เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ อย่างสม่ำเสมอ มีทั้งงานเลี้ยงทั่วไปอย่างไม่เป็นทางการของชาวยุโรปเอง และงานเลี้ยงที่หรูหราของชนชั้นนำสยาม มีทั้งที่จัดขึ้นในคลับหรือบ้านเรือนของชาวตะวันตก บ้านและบริเวณสวนของชนชั้นสูงสยาม และอาจจะเดินทางไปจัดและร่วมงานเลี้ยงถึงบางปะอิน

งานเลี้ยงเหล่านี้จำลองรูปแบบชีวิตที่มีรสนิยมมาอย่างเต็มที่ นอกเหนือไปจากการจัดโต๊ะอาหารหรูหรา มีดนตรีขับกล่อมตลอดงาน หลังรับประทานอาหาร แยกที่มาร่วมงานก็มัก “สนทนากันเป็นที่ครึกครื้น บางท่านก็สนทนากันด้วยเรื่องโพลิติก บางท่านก็สนทนากันถึงเรื่องพิพากษาตัดสินถ้อยความ บางท่านก็สนทนากันถึงการขับร้อง”⁵⁷ ในบางครั้งบางคราวก็มีการจัดให้มีการเล่นเกมขึ้นในงานเลี้ยง ดังเช่นงานเลี้ยงที่บ้านเจ้าพระยานรรัตน ในโอกาสที่ได้รับพระราชทานเหรียญบัตรเป็นเจ้าพระยานัน หนังสือพิมพ์ได้รายงานว่า

...แต่ท่านได้จัดสำหรับในการเลี้ยงครั้งนี้ เป็นการที่ควรจะสรรเสริญความคิดท่านได้ว่า เป็นผู้ช่างคิดเป็นคราวแรก คือท่านจัดสำหรับเลี้ยงผู้ที่มานั้นเป็นภาชนะโต๊ะเงิน แลโต๊ะทองขาว โต๊ะทองเหลือง ตลอดไปจนถึงถาดแกะกะบะ แล้วท่านทำเป็นฉลากให้ท่านผู้ที่มาจับ ถ้าจับได้เครื่องภาชนะใดที่จะรับทาน ก็ให้ไปรับทานในที่ภาชนะนั้น แต่ตัวท่านเองจับฉลากได้ถาดทองเหลืองอันตั้งไว้เป็นที่สูง⁵⁸

ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพร้อม ๆ กับการจำลองรูปแบบวิถีชีวิตของชาวตะวันตกมา งานเลี้ยงสังสรรค์ของกลุ่มคนเหล่านี้ได้เพิ่มความหรูหราฟุ้งเฟ้อ และกิจกรรมต่าง ๆ ที่อาจจะชวนให้วิพากษ์วิจารณ์ได้ว่า

⁵⁵“การประชุมฝรั่งเดินรำ,” *จดหมายเหตุสยามไสมย*, วันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น 3 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก 1244 (พ.ศ. 2425).

⁵⁶Mr. And Mrs. Emile Jottrand, *In Siam: The Diary of a Legal Adviser of King Chulalongkorn's Government*.

⁵⁷“เจ้าเลี้ยงโต๊ะ,” *สยามออบเซอร์เวออร์*, วันพุธที่ 27 พฤษภาคม 115 (2439).

⁵⁸“นครินทร์ประวัติ: เลี้ยงอย่างใหม่,” *สยามออบเซอร์เวออร์*, วันอาทิตย์ที่ 5 เมษายน 115 (พ.ศ. 2439).

ดัดจริตหรือไร้สาระ ยิ่งวิถีชีวิตแบบนี้จำกัดอยู่เฉพาะภายในกลุ่มแคบ ๆ และได้รับการปฏิบัติสืบทอดอยู่เป็นระยะ ๆ เสมอไป ความแตกต่างกับวิถีชีวิตของคนทั่วไปในสังคมยิ่งเห็นได้เด่นชัดขึ้น และอาจนำมาซึ่งเสียงวิพากษ์วิจารณ์ที่รุนแรงขึ้นได้ในเวลาต่อมา

ในส่วนของการใช้เวลาว่างพักผ่อนหย่อนใจของชาวเมืองทั่วไป กระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่เมือง ทำให้การใช้เวลาว่างบางอย่างที่เคยจำกัดอยู่เฉพาะในกลุ่มคนแคบ ๆ กระจายตัวเป็นลักษณะเวลาว่างของคนทั่วไปในสังคม กรณีหนึ่งที่เห็นได้ชัดคือกิจกรรมสันทนาการประเภทกีฬา และการออกกำลังกาย

ช่วงต้นทศวรรษที่ 2440 มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่ากีฬาใหม่ ๆ ของโลกตะวันตก อย่าง เทนนิส หรือกอล์ฟ ถูกนำมาเล่นกันอย่างกว้างขวางในชุมชนชาวตะวันตกในกรุงเทพฯ มีกลุ่มคนไทยหัวใหม่และมีรสนิยมเล่นกีฬาเหล่านี้ในยามว่างด้วยเช่นกัน แต่ก็ยังถือได้ว่าไม่แพร่หลายมากนัก⁵⁹ แต่จะพบว่าพอถึงช่วงปลายรัชกาลที่ 5 กีฬาสสมัยใหม่เหล่านี้เริ่มเล่นกันอย่างกว้างขวางในหมู่ “ชนชั้นกลางและชนชั้นสูง” ในกรุงเทพฯ ดังที่เออร์เนสต์ ยัง บรรยายไว้ว่า

นอกจากกีฬาฟุตบอลซึ่งนำเข้ามาเผยแพร่โดยครูผู้ชายแล้ว ลอนเทนนิสยังเป็นกีฬาที่เป็นที่นิยมในหมู่ชนชั้นกลางและชนชั้นสูงโดยทั่วไป ช่วงเวลาเย็น ๆ หลังเลิกงาน เราจะพบเห็นคนหนุ่มช้ำจึกกรยาน ถือเร่ก่เกิด ไปยังสโมสรเทนนิสแห่งใดแห่งหนึ่งซึ่งมีอยู่มากมาย⁶⁰

เมื่อพิจารณาจากบรรดาสินค้าในห้างร้านจำนวนมากในกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 6-7 จะเห็นได้ถึงรูปแบบการพักผ่อนหย่อนใจหลายประการที่เริ่มกลายมาเป็นการพักผ่อนหย่อนใจของคนเมืองทั่วไป หากว่าชาวเมืองเหล่านี้มีศักยภาพทางการเงินมากพอที่จะซื้อหา สินค้าประเภทกีฬาสสมัยใหม่ อย่างเช่น ฟุตบอล แบดมินตัน เทนนิส กอล์ฟ เสื้อกีฬา ฯลฯ มีจำหน่ายทั่วไปในห้างร้านต่าง ๆ⁶¹ เฉกเช่นเดียวกับการพักผ่อนหย่อนใจในลักษณะการท่องเที่ยวต่างจังหวัด ซึ่งแต่ก่อนนี้เคยเป็นกิจกรรมจำกัดเฉพาะอยู่ภายในกลุ่มชนชั้นสูงซึ่งเป็นคนกลุ่มแรก ๆ ที่ปรับเปลี่ยนทัศนคติทางสุขภาพและการเลียนแบบวัฒนธรรมการท่องเที่ยวของชาวตะวันตก ถึงช่วงเวลาเดียวกันนี้ หญิงชาย

⁵⁹Mr. And Mrs. Emile Jottrand, *In Siam: The Diary of a Legal Adviser of King Chulalongkorn's Government*, pp. 16, 187.

⁶⁰เออร์เนสต์ ยัง, “มองสยาม,” แปลจาก *Peeps at Many Lands: Siam* โดยศุภกรรัตน์ ธาราศักดิ์, ใน *รวมเรื่องแปลและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 2* (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2535), หน้า 329.

⁶¹“โฆษณาห้างจาดูรงคอากรณ,” *ข่าวภาพยนตร์* ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (วันจันทร์ที่ 6 ตุลาคม 2467); “โฆษณาห้างเลี่ยมฮั่วเฮง ตำบลสามแยก,” *ข่าวภาพยนตร์* ปีที่ 1 ฉบับที่ 5 (วันศุกร์ที่ 17 ตุลาคม 2467); “โฆษณาห้างจาดูรงคอากรณ ถนนเจริญกรุง,” *ข่าวภาพยนตร์* ปีที่ 1 ฉบับที่ 5 (วันศุกร์ที่ 17 ตุลาคม 2467); “โฆษณาห้างสุกรพานิษฐ์ ไค้งรรางสี่กั๊กพระยาศรี,” *ข่าวภาพยนตร์* ปีที่ 1 ฉบับที่ 12 (วันจันทร์ที่ 10 พฤศจิกายน 2467). เป็นต้น

ชาวเมืองที่มีอาชีพเลี้ยงตัวแน่นอนและรายได้ระดับหนึ่ง อย่างเช่น คนอาชีพเสมียน พนักงานบัญชี พนักงานขายของ ครู นางพยาบาล ฯลฯ ก็เริ่มเดินทางออกต่างจังหวัด ท่องเที่ยวหาความสำราญ คลายเครียดจากการงาน⁶² โดยห้างร้านในกรุงเทพฯ ก็เริ่มปรากฏสินค้าประเภทอุปกรณ์การเดินทาง ท่องเที่ยว อย่างหลอดไฟเดินทาง ไฟฉาย แบตเตอรี่มาจำหน่าย⁶³

กรณีเหล่านี้เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นการกระจายตัวของรูปแบบวิถีชีวิตในแง่มุมของการพักผ่อนหย่อนใจของชาวเมืองกรุงเทพฯ จากระสนิยมที่เคยจำกัดอยู่เฉพาะในหมู่ชนชั้นสูง ลงมาถึงชาวเมืองรุ่นใหม่ทั่วไป อย่างไรก็ตาม ลักษณะการพักผ่อนหย่อนใจบางประการ อาทิงานเลี้ยงสังสรรค์ที่หรูหราฟุ่มเฟือยของกลุ่มชนชั้นสูงก็ยังคงจำกัดอยู่เฉพาะในกลุ่มชนชั้นสูงเช่นเดิม ขณะที่การพักผ่อนหย่อนใจและการใช้วัตถุสิ่งของในหลายประการได้กลายเป็นสิ่งของทั่วไปที่ใครก็สามารถซื้อหาหรือกระทำตามได้ แต่การใช้วิถีชีวิตในอีกบางรูปแบบของคนบางกลุ่มกลับแตกต่างออกไปอย่างเห็นได้ชัด สิ่งนี้ทำให้เกิดความต่างชั้นในสังคม และเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการวิพากษ์วิจารณ์ลักษณะวิถีชีวิตของคนต่างชนชั้นในเวลาต่อมา

ในประเด็นต่อไป การศึกษาในที่นี้จะได้พิจารณาถึงการใช้เวลาว่างของคนเมืองต่อมหรสพ และความบันเทิงประเภทภาพยนตร์ ซึ่งมีความโดดเด่นเป็นอย่างสูงในการเข้าถึงคนหลายระดับในสังคมเมืองกรุงเทพฯ อีกทั้งสาระที่มาจากความบันเทิงประเภทนี้ก็มีส่วนในการสร้างเสริมรสนิยมบางประการของชาวเมืองด้วยเช่นกัน

3.2 การมหรสพและความบันเทิงของเมือง กับการเข้ามาของภาพยนตร์

อาจจะกล่าวได้ว่าตลอดช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 การมหรสพและความบันเทิงที่สามารถเข้าถึงคนหมู่มากในสังคมนั้นล้วนมีรูปแบบการแสดง และเนื้อหาที่นำเสนออยู่ในแบบดั้งเดิมของสังคมไทยแทบทั้งสิ้น มหรสพสำคัญที่จัดอยู่อย่างต่อเนื่องเป็นประจำคือบรรดามหรสพที่จัดโดยโรงบ่อนการพนันต่าง ๆ นายอากรโรงบ่อนจะจัดมหรสพจำพวกจี่ว ละครไทย เพลง และลิเก เพื่อเรียกสร้าง ความครึกครื้นชักจูงให้คนไปเล่นพนันที่โรงบ่อนของตน ในการเล่นจี่วหน้าโรงบ่อนบางครั้งมีคนดูจำนวนถึง 400-500 คนจนแน่นลานหน้าโรงบ่อน ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะเริ่มเล่นตั้งแต่วเวลาบ่าย⁶⁴ ความ

⁶² อรรถวรงค์ ศรีอุดม, “การศึกษาเรื่องการท่องเที่ยวในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453-2468),” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2543), หน้า 57.

⁶³ ตัวอย่างเช่น “โฆษณาบริษัทไฟฟ้าสยามทุนจำกัด ประคุดสามยอด,” *ข่าวภาพยนตร์* ปีที่ 2 ฉบับที่ 107 (วันศุกร์ที่ 9 ตุลาคม 2468).

⁶⁴ หจข., ร. 5 น. 8.1/142, โรงพักวัดราชคฤห์ ที่ 156/116 หนังสือจากขุนราชพิจิตร สารวัดแขวง ถึงหลวง ขจรธรรมิ สารวัดใหญ่ ลงวันที่ 6 ตุลาคม 116.

นิยมของคนกรุงเทพฯ ในการไปชมมหรสพที่โรงบ่อนนี้ยังเห็นได้ชัดเมื่อทางรัฐบาลเริ่มสั่งห้ามการเล่นมหรสพดังกล่าวนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2442 เนื่องจากมักจะเกิดการวิวาทรุนแรงกันอยู่เป็นประจำ นายอากรเฮงโรงบ่อนเบี้ยบ้านทวายซึ่งเป็นโรงบ่อนแรกที่ถูกสั่งห้ามได้ทำหนังสือร้องเรียน ความว่า

ด้วยเป็นธรรมเนียมมา บ่อนเบี้ยตำบลใด ถ้าไม่มีการมโหรีศพแล้วบ่อนก็ไม่สนุก... [เมื่อมีการสั่งห้ามเล่นมหรสพ] แต่นั้นมาพวกนักเลงไทยจีนเคยมาเล่นบ่อนก็เบาบางลง บ่อนเบี้ยก็ร้างโรยเปล่าดับมาจนทุกวันนี้⁶⁵

นอกจากนี้งานรื่นเริงมหรสพที่ยังอาจจะพบเห็นได้อยู่บ่อย ๆ ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ก็คืองานมหรสพของชาวจีน ซึ่งมักจะมีการจัดอย่างยิ่งใหญ่ในช่วงแห่เจ้าของศาลเจ้าต่าง ๆ⁶⁶ ในเทศกาลนี้จะมีการสมโภชเป็นเวลาหลายวันหลายคืน มีมหรสพการแสดงของจีนให้ผู้คนชมไปตลอดงาน การจัดมหรสพเนื่องในโอกาสพิเศษอย่างเช่นช่วงเทศกาล หรือในงานบุญ งานศพของคนสำคัญ ก็มีขึ้นอย่างสม่ำเสมอได้ขาด คนกรุงเทพฯ คู่ันเคยกับมหรสพประเภทนี้เป็นอย่างดี การแสดงในงานเช่นนี้ก็มักจะเป็นประเภทโจน โรงหุ่น โรงจิว มอญรำ ฉนวนหกตลอดบ่วง ไม้ต่ำสูง กลางคืนอาจจะมีหนังตะลุง สิงโต ยวนรำกะถาง เป็นต้น⁶⁷

คณะมหรสพการแสดงที่มีชื่อเสียงที่สุดอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น อาจมารวมตัวกันพร้อมหน้าในงานสมโภชพระบรมรูปทรงม้า พ.ศ. 2452 ซึ่งทางรัฐบาลจัดกำหนดการแสดง 3 วัน 3 คืนให้ชาวเมืองไปชม การละเล่นและการแสดงเหล่านี้ล้วนเป็นการแสดงแบบเก่าดั้งเดิมของไทย (และจีน) การแสดงอย่างเช่น โจน ละคร หุ่นกระบอก เพลงทรงเครื่อง ลิเก ล้วนมีเนื้อเรื่องจากวรรณคดีไทย โบราณ อาทิ รามเกียรติ์ ไชยเชษฐ ไชยมงคล สังข์ศิลป์ไชย พระอะไภย พระสมุด ขุนช้างขุนแผน ฯลฯ แม้ว่าการเลือกสรรคณะมหรสพเหล่านี้มาแสดงอาจจะเพื่อให้เหมาะสมกับงานสมโภชอย่าง

⁶⁵ หจข., ร. 5 น. 8.1/142, ที่ 4184/4644 หนังสือจากจีนเฮง นายอากรโรงบ่อนบ้านทวาย ถึงเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ลงวันที่ 14 กันยายน 118.

⁶⁶ การจัดเทศกาลแห่ศาลเจ้าของชาวจีนในกรุงเทพฯ นั้นจำเป็นที่จะต้องขออนุญาตจากทางรัฐบาลทุกครั้ง เนื่องจากเป็นการจัดอย่างเอิกเกริกและค่อนข้างวุ่นวาย ดังจะยกตัวอย่างกรณีแห่ศาลเจ้าเก่าในปี พ.ศ. 2435 ซึ่งเวลาเช้าจะแห่เข้ามาในกำแพงพระนคร เข้าประตูสะพานหัน เลี้ยวถนนรอบกำแพงพระนคร ถึงหน้าป้อมผีเสื้อ เลี้ยวลงถนนเพื่อนคร มารับเจ้าที่ศาลริมวัดมหันพการาม แห่กลับไปทางถนนบำรุงเมือง ถึงประตูสำราญราษฎร์ เลี้ยวถนนรอบกำแพงพระนคร ไปออกประตูสามยอด ถนนเจริญกรุง ไปเข้าตรอกตลาดน้อย ขึ้นมาท้องที่สำเพ็ง กลับไปศาลเจ้าเก่า หลังจากนั้นจะมีการสมโภช เป็นเวลา 5 วัน 5 คืน, หจข., ร. 5 น. 8.1/46, *เรื่องคอเรศบ่อนเคนซ์ เรื่องพระยาโชฎีกกราชเสฐิมิหนังสือมาว่า พวกจีนท่าแก่ศาลเจ้าเก่า ขอพระบรมราชานุญาตแห่เจ้า ในวันที่ 27 ตุลาคม 111 และขอลอดอกไม้เพลิงแลประทัดเหล็กด้วย* (9-23 ตุลาคม 111).

⁶⁷ ตัวอย่างเช่น “การพระเมรุกรมหลวงวรศกคาพิศาล,” *หนังสือราชกิจจานุเบกษา*, เล่มที่ 6 แผ่นที่ 36, วันที่ 8 ธันวาคม 108 (พ.ศ. 2432); “การพระเมรุผ้าขาววัดศกษ,” *หนังสือราชกิจจานุเบกษา*, เล่มที่ 6 แผ่นที่ 37, วันที่ 15 ธันวาคม 108 (พ.ศ. 2432).

เป็นทางการ แต่อย่างน้อยที่สุดจากรายการการแสดงก็สามารถทำให้เห็นคณะมหรสพที่มีชื่อเสียงโด่งดังอยู่ในเวลาดังกล่าว

รายการมหรสพและการแสดงในงานสมโภชพระบรมรูปทรงม้าทั้ง 3 วัน

1. กระบี่กระบองและมวย: นายเล็ก บ้านสนามกระบือ	15. หุ่นกระบอก: จางวางท้อ ท่าช้างวังหน้า
2. ตะกร้อ: นายเทียน วงกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์	16. หุ่นกระบอก: นายป่วน บ้านวัดบุญศิริ
3. ตะกร้อ: นายสมสุญ กรมกองตระเวร	17. เพลงทรงเครื่อง: นายเหล็ง ตรอกวัดสามพระยา
4. สิงโต: สโมสรไหหลำ กรุงเทพฯ	18. ลิเก: นายเพิ่ม ถนนราชดำเนิน
5. กลองยาวและเกราะ: นายมา บ้านวัดโสมนัส	19. จี๊ว: นายช. ยู่งสง แขวงกัฉินสยาม
6. กลองยาว: นายอิน บ้านบางรักย์	20. จี๊ว: จินต. ต้ายฉิน
7. พิณพาทย์: พระเจ้าวรวงษ์เธอ กรมหมื่นอนุพงษ์จักรพรรดิ	21. จี๊ว: สโมสรจีนแคะ กรุงเทพฯ
8. พิณพาทย์: นายผล เมืองนครเขื่อนขันธ์	22. จี๊ว: บริษัทเรือเมล์กัฉินสยาม
9. แตร: นายแก้ว บ้านวัดราชบูรณะ	23. มอญรำ: เมืองประทุมธานีและเมืองนนทบุรี
10. แตร: นายอินรักษา บ้านท่าแปดตำรว	24. มอญรำ: เมืองนครเขื่อนขันธ์
11. แตร: นายฮะ บ้านสามแยก	25. ลิเกแขก: นายปาด บ้านตรงโรงภาษีข้าม
12. โขน: แม่่อม มารดานายเปลี่ยน	26. ลิเกแขก: นายก๊วย บ้านสมเด็จ
13. ละคร: พระสรรพการหิรัญกิจ	27. เครื่องสาย: เสมียนพนักงาน กรมเจ้าท่า
14. ละคร: ท่านเชื้อ	28. เครื่องสาย: เสมียนพนักงาน กรมศุขาภิบาล

ที่มา: หจข., ร. 5 ขช. 8.2/8, โปรแกรมการละเล่นในงานสมโภชพระบรมรูปทรงม้า ประจำปีรัตน โกสินทรศก 128 (วันที่ 15-17 พฤศจิกายน 128).

อย่างไรก็ตาม ประสบการณ์ในการได้ชมการแสดงที่แปลกใหม่นั้นมาถึงคนกรุงเทพฯ อยู่บ่อยครั้ง กล่าวคือมักจะมีคณะการแสดงของชาวต่างชาติเดินเวียนเข้ามาเปิดการแสดงที่กรุงเทพฯ อยู่เป็นระยะ ๆ อันอาจจะเป็นละครสัตว์ ละครร้อง มายากล ฯลฯ คณะละครสัตว์คณะแรกที่เข้ามาเปิดแสดงในกรุงเทพฯ ก็ในปี พ.ศ. 2414 โดยเข้ามาตามคำเชิญและการวางเงินมัดจำชักรวงล่วงหน้าของคณะเสด็จประพาสต่างประเทศครั้งแรกยังชวาและสิงคโปร์⁶⁸ คณะแสดงเหล่านี้จะต้องขออนุญาตเปิดทำการแสดงต่อรัฐบาล ซึ่งโดยส่วนใหญ่ก็มักจะได้รับอนุญาต จากนั้นจึงทำการโฆษณาประชาสัมพันธ์ แสดงโดยเก็บค่าเข้าชม สถานที่ที่มักจัดการแสดงเหล่านี้คือ โรงละครใหญ่ที่ทุ่งพระ

⁶⁸Bradley, *Journal*, 29 April 1871, อ้างจาก B. J. Terwiel, *A History of Modern Thailand, 1767-1942* (Queensland: University of Queensland Press, 1983), p. 218.

เมรุ หรือ ไม่ก็ตามสถานที่ของเอกชน อย่างเช่น โรงแรม ห้างร้านของฝรั่ง เป็นต้น⁶⁹ การแสดงเหล่านี้ มักจะมีผู้คนเข้าไปชมอย่างเนืองแน่นอยู่เสมอ ๆ ชาวเมืองกรุงเทพฯ จึงค่อนข้างจะมีประสบการณ์ ในการชมการแสดงแปลกใหม่อยู่เป็นระยะ ๆ ละครสัตว์คณะหนึ่งที่เข้ามาเปิดการแสดงในปี พ.ศ. 2425 ได้ลงโฆษณาเชิญชวนผู้คนไปชมการแสดง⁷⁰ ดังนี้

ประกาศ: จะเล่นอีกแก้วเดียว

ตั้งแต่วันพฤหัสบดี เดือนสิบเอ็ด แรมเจ็ดค่ำ

- ละครม้าของชิวะรีนี ทั้งฝูงสัตว์ และพวกขี่ปุ่น อันชำนาญในการเล่น ราคาต่ำ ราคาถูกนัก
- ชินยอชิวะรีนี มีความยินดีคำนับแจ้งความให้ท่านทั้งปวงมาดูการเล่น การดูใหญ่ก่อน ของจะกลับไปจากกรุงเทพฯ ท่านจึงได้ตั้งใจลดราคามากลงเพียงนี้แล้ว
- ที่นั่งอันมีที่นั่งหกชั้น 18 บาท ที่นั่งผู้ตีเปนนก 3 บาท ที่คอกบาท 1 ที่พื้น 2 สสิ่ง เด็ก ในสิบขวบเอาครึ่งราคา จะไปดูการเล่นทั้งคนทั้งสัตว์ เปนการเล่นใหญ่กว่าดีกว่า แดการที่จะดูนั้นมีสง่ากว่าการเล่นอื่นอันเคยมาเล่นในกรุงเทพฯ... จงไปดูคนขี่ม้าชำนาญกว่าผู้อื่นทั่วโลก หึงชำนาญเล่นสวดยกินเปรียบ ฝูงสัตว์อันเปนอยู่ สัตว์ร้ายชำนาญวิชา แดของแปลกประหลาดใหญ่อื่น ๆ นั้นด้วย ประตุโรงละครเปิดอยู่ทุกคืน ตั้งแต่เวลาสองทุ่ม จับเล่นเวลาสามทุ่ม

แต่ด้วยลักษณะการเข้ามาเปิดแสดงในลักษณะละครเร่ที่ไม่ปรารถนาจะตั้งตัวขยายเป็นธุรกิจความบันเทิงในเมือง จึงทำให้ลักษณะการแสดงเหล่านี้เป็นเพียงความตื่นตาตื่นใจแปลกใหม่ที่เข้ามาให้สัมผัสเป็นชั่วคราวชั่วคราว การเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ของภาพยนตร์ในคราแรกก็มีลักษณะดังกล่าว หากเพียงแต่ว่าด้วยผลกำไรที่งดงามทำให้มีการขยายเป็นธุรกิจ และภาพยนตร์ก็ได้กลายเป็นความบันเทิงสำคัญชิ้นหนึ่งของสังคมเมืองกรุงเทพฯ นับตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 และโดยเฉพาะตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา

ชนชั้นนำสยามนั้นได้สัมผัสกับความบันเทิงแขนงนี้แล้วตั้งแต่เมื่อครั้งคณะเสด็จประพาสสิงคโปร์ พ.ศ. 2439 และเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. 2440 สำหรับประชาชนทั่วไปนั้น ได้สัมผัสในวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2440 โดยนาย เอส. จี. มาร์คอฟสกี (S. G. Marchovsky) ได้นำภาพยนตร์ของลูมิเอร์เข้ามาฉายเก็บค่าดูที่โรงละครหม่อมเจ้าอัสการ ถนนเจริญกรุง หลังจากนั้นความบันเทิงแขนงนี้ก็ห่างหายไปอีกระยะหนึ่ง กระทั่งถึงเดือนตุลาคม พ.ศ. 2446 คณะหนึ่งเร่จากญี่ปุ่นนำโดยนายวาตานาเบ โทโมโยริ (Watanabe Tomoyori) ก็ได้เดินทางมาถึงกรุงเทพฯ ก็ได้้นำภาพยนตร์สารคดีสงครามญี่ปุ่น-รัสเซียมาฉายในเมืองไทย โดยทดลองฉายที่สถานทูตญี่ปุ่น ต่อจากนั้นก็ไปฉาย

⁶⁹ ตัวอย่างเช่น “ช่างเล่นกล,” *จดหมายเหตุสยามไสมย*, วันพุธ เดือนสาม ขึ้น 7 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก 1244 (พ.ศ. 2425); “ละครฝรั่ง,” *จดหมายเหตุสยามไสมย*, วันพุธ เดือนสิบเอ็ด ขึ้น 6 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก 1244 (พ.ศ. 2425).

⁷⁰ “ละครฝรั่ง,” *จดหมายเหตุสยามไสมย*, วันพุธ เดือนสิบเอ็ด ขึ้น 6 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก 1244 (พ.ศ. 2425).

ในงานสมโภชวัดพระแก้วเป็นเวลา 5 วัน ปรากฏว่ามีคนเข้าดูเต็มโรงฉายทุกคืน จนต้องย้ายไปฉายต่อที่สามยอดย่านคนจีนอีกระยะหนึ่งหลังหมดงานสมโภชที่สนามหลวงแล้ว⁷¹

ด้วยความสำเร็จอย่างงดงามจากการฉายที่เมืองไทย ปีต่อมานายวาตานาเบะ จึงนำภาพยนตร์มาจากญี่ปุ่นอีกเป็นจำนวนมากและสร้างโรงภาพยนตร์ถาวร หลังคามุงสังกะสีที่นครเขมม อันนับได้ว่าเป็นโรงภาพยนตร์แห่งแรกของเมืองไทย ทำการฉายตั้งแต่วเวลา 2 ทุ่มจนถึง 5 ทุ่ม ในเวลาต่อมาจึงมีโรงภาพยนตร์คู่แข่งเกิดขึ้นใหม่ถึง 3 โรงในปี พ.ศ. 2449 ช่วงเวลาหลังจากนั้นการแข่งขันในธุรกิจโรงภาพยนตร์ในกรุงเทพฯ จึงคึกคักขึ้นอย่างมาก โดยการแข่งขันอาจจะออกมาในรูปแบบของการจับฉลากบัตรผ่านประตู มีของรางวัลอย่างเช่น สร้อยคอ ทองคำ รถจักรยาน พัดลมไฟฟ้านาฬิกา ผ้าไหม เตียงเหล็ก มุ้ง เป็นต้น⁷²

ความรู้เรื่องของธุรกิจฉายภาพยนตร์ในเมืองไทย ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการตอบรับความบันเทิงแขนงนี้อย่างกว้างขวางของคนเมืองกรุงเทพฯ นั้นดูได้จากผลกำไรมหาศาลที่เจ้าของโรงภาพยนตร์ได้รับจากดำเนินธุรกิจ⁷³ ขณะที่เสียงสะท้อนของคนเมืองที่มีความรู้และติดตามภาพยนตร์อยู่อย่างสม่ำเสมอที่ส่งไปยังหนังสือพิมพ์ ร้องเรียนผ่านไปยังโรงภาพยนตร์ให้ดำเนินการแก้ไขข้อผิดพลาดต่าง ๆ ระหว่างการฉายภาพยนตร์ หรือให้ปรับปรุงสภาพของโรงภาพยนตร์ก็มีปรากฏอยู่เป็นระยะ ๆ⁷⁴

ประเด็นที่น่าสนใจในกรณีของภาพยนตร์ก็คือว่า ความบันเทิงแขนงนี้สามารถเข้าถึงคนในกลุ่มและชนชั้นต่าง ๆ ในเมืองกรุงเทพฯ อย่างกว้างขวาง ในสายตาของคนทั่วไปต่างลงความเห็นพ้องว่าภาพยนตร์นี้เป็นความบันเทิงที่ “ดีกว่าละครยี่เก๋ร้อยเท่า”⁷⁵ แต่ในส่วนของโรงฉายภาพยนตร์

⁷¹ โยเนะ โอะ อิชิอิ และโทชิฮารุ โยชิกาวะ, *ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี*, แปลโดยพลับพลึง คงชนะ, มารศรี นียาโมโต และอาทร พึ่งธรรมสาร (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530), หน้า 186-188.

⁷² *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 189.

⁷³ นายวาตานาเบะ สามารถทำกำไรได้ถึงประมาณ 100,000 บาทจากการดำเนินธุรกิจมาประมาณ 2 ปี ขณะที่การดำเนินธุรกิจนี้ในปีแรกของบริษัท Krungthep Cinematograph Company ก็ได้รับผลกำไรใกล้เคียงกัน, *Bangkok Times*, 19 April 1907; *Bangkok Times*, 7 October 1909, อ้างอิง Scot Barne, “Towards a Social History of Bangkok: Gender, Class, and Popular Culture in the Siamese Capital, 1905-1940,” (Ph.D. thesis, the Australian National University, 1997), ft. 14, 15, p. 66.

⁷⁴ ตัวอย่างเช่น การร้องเรียนว่า “โรงหนังนางเล็งมักฉายหนังเร็วปรือ เล่มักขาดบ่อย,” ใน “คำถามคำตอบ โดยคุณฉิม,” *ภาพยนตร์สยาม*, ปีที่ 1 เล่ม 7 (13 พฤษภาคม 2465), หรือ “ที่นั่งชั้นละ 50 สต. ของโรงหนังพัฒนา รมณ์กันลวดตาข่าย ทำให้ดูภาพยนตร์ลายไปหมด,” ใน “คำถามคำตอบ โดยคุณฉิม,” *ภาพยนตร์สยาม*, ปีที่ 1 เล่ม 8 (20 พฤษภาคม 2465), หรือ “โรงหนังบางลำภูฉายหนังผิดวันเสมอ,” ใน “คำถามคำตอบ โดยคุณฉิม,” *ภาพยนตร์สยาม*, ปีที่ 1 เล่ม 9 (27 พฤษภาคม 2465). เป็นต้น

⁷⁵ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 40.

ก็จะมีการแบ่งระดับ เป็นโรงหนังชั้นหนึ่ง ชั้นสอง ชั้นสามด้วยเช่นกัน ตัวอย่างที่หนึ่งชั้นหนึ่งของโรงหนังพัฒนารมณีนั้นจะมีกันลวดตาข่ายแบ่งแยกกับที่หนึ่งราคาต่ำลงมาเป็นสัดส่วนชัดเจน ขณะที่ราคาตั๋วหนังทั่วไปในช่วงปี พ.ศ. 2465 จะอยู่ในช่วงราคา 10-20 สตางค์ ราคาตั๋วที่หนึ่งชั้นหนึ่งของโรงหนังพัฒนารมณีส่งถึง 50 สตางค์⁷⁶ อันแสดงให้เห็นว่าโรงภาพยนตร์นั้นเป็นแหล่งความบันเทิงที่มีกลุ่มคนหลายระดับเข้าไปใช้บริการหาความบันเทิง

โรงหนังชั้นสามนั้นมักสกปรก มีกลิ่นเหม็น มีแต่ความวุ่นวาย คอถล่ม “หนังสือพิมพ์อุตรดิตถ์” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในหนังสือพิมพ์*ภาพยนตร์สยาม* มีเนื้อหาเขียนกระแฉกระแหนลือเกี่ยวกับโรงหนังและหนังที่ฉายในกรุงเทพฯ ได้กระแฉกระแหนโรงหนังชั้นสามไว้ว่า⁷⁷

บริษัทโกลิภาพยนตร์ได้ทำหนังไปออกฉาย มีคนดูมากถึง 200,000 คนเศษ...

ส่วนรายได้ทางอื่น แลรายจ่ายแจ้งอยู่ในบัญชีต่อไปนี้คือ

รายได้ 1. ได้จากการล้วงกระเป๋าคนดู...

2. ลักรองเท้าแตะได้...

3. ลักเครื่องทองรูปพรรณ...

4. ได้จากค่าปรับคนทะเลาะกันในโรง...

รายจ่าย 1. ให้ค่าป่วยการคนลักล้วง...

2. ให้ค่าป่วยการนักแสดงโตคุม...

3. ให้ค่าป่วยการหญิงงามเมืองมาเป็นนาคต่อ...

ข่าวต่อมาถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในโรงโกลิภาพยนตร์ มีดังนี้

1. ผู้ชายแอบจูบผู้หญิงสาวในเวลาปิดไฟ 402 ราย

2. เมียหึงผัวใช้รองเท้าแตะตบหน้า 80 ราย

3. การโจรกรรม 10,001 ราย

4. ผัวเมียหยอกกันในโรงหนัง 640 ราย

5. ทำร้ายร่างกาย 8,030 ราย

6. ทารกที่ถูกเหยียบตายในโรงหนัง 505 ราย

7. คนแก่ที่ถูกเบียดจนเปนมลมูลไม่ขึ้น 85 ราย

8. หนุ่มสาวลักพากันหนีในโรงภาพยนตร์ 85 ราย

9. หญิงสาวที่ถูกจูบจับตัวไม่ได้ 63 คู่

10. เด็กเอาของโสโครกปาจอบที่จับได้แล้ว 400 คน

ยังมีคดีที่เกิดขึ้นอีกมาก คณะของเราสืบยังไม่ได้ความจริงตลอด

ขณะเดียวกันในส่วนของผู้ชมอีกกลุ่ม กลับจะพบว่ามึรสนิยมในการเสพภาพยนตร์อย่างจริงจังมากขึ้น กล่าวคือ คนกลุ่มนี้จะติดตามข่าวสารเกี่ยวกับการภาพยนตร์ของต่างประเทศ มีดารานักแสดงที่ชอบ หนังสือพิมพ์*ภาพยนตร์สยาม* ที่ถือกำเนิดขึ้นมาจากความรุ่งเรืองของกิจกรรมดูหนังของ

⁷⁶“คำถามคำตอบโดยคุณฉิม,” *ภาพยนตร์สยาม*, ปีที่ 1 เล่ม 8 (20 พฤษภาคม 2465).

⁷⁷“หนังสือพิมพ์อุตรดิตถ์,” *ภาพยนตร์สยาม*, ปีที่ 1 เล่ม 4 (22 เมษายน 2465).

ชาวเมืองในปี พ.ศ. 2465 นั้น มีคอลัมน์ “โลกภาพยนตร์” ที่รายงานความเคลื่อนไหวของวงการภาพยนตร์ต่างประเทศ อาทิเช่น จากสตูดิโอของฮอลลีวูด คอลัมน์เดียวกันนี้ยังรายงานข่าวประเภทซุบซิบของดาราชื่อดังของฝรั่ง อย่างเช่น กาสตองกลีาสประสบอุบัติเหตุ ไอเอเนริชชอบออกกำลังกายยามว่างอย่างไร เอลลาฮอลกลับมาแสดงหนังอีกครั้ง แฮรี คาร์ลพัทการแสดงไปที่ยอดอากาศ เป็นต้น ขณะที่คอลัมน์ “คำถามคำตอบโดยคุณฉิม” ก็สะท้อนให้เห็นความสนใจใฝ่รู้ของชาวเมืองต่อบรรดาดาราและภาพยนตร์ มีการถามเรื่องประวัติของดาราที่ตนชื่นชอบ เช่น ซิลเวีย บริเมอร์, ยูเน-ปรีซอนงค์, มาร์วิล โปโล ว่าเล่นหนังครั้งแรกเรื่องอะไร เป็นต้น

ประเด็นที่น่าสนใจคือว่า ภายในเวลาไม่นานที่ธุรกิจโรงหนังในกรุงเทพฯ รุ่งเรือง นอกจากสื่อแขนงนี้จะสร้างความบันเทิงตื่นตาตื่นใจให้แก่ชาวเมืองทั่วไปจำนวนมากแล้ว สิ่งที่ติดตามมาพร้อมกับหนังก็คือการที่ชาวเมืองรุ่นใหม่ ได้สัมผัสถึงรสนิยม ความโก้เก๋ ได้โดยตรงจากดาราที่เห็นบนจอ และการใช้ชีวิตที่พวกเขาได้รับรู้ การพยายามเลียนแบบวัฒนธรรมและรสนิยมอื่นไม่จำเป็นต้องส่งผ่านมาจากกลุ่มบุคคลชั้นสูง ซึ่งก่อนหน้านี้ได้ผูกขาดการเป็นหน้าด่านสัมผัสวัฒนธรรมนอกอีกต่อไป ชาวเมืองสามารถรับรู้ว่ากลอเรีย สแวนสัน สวมเสื้อขนเฟอร์ราคาแพง⁷⁸ ได้จากจอภาพยนตร์ หรือไม่ก็จากหนังสือพิมพ์ที่รายงานข่าวโดยตรง

สถานะอันสำคัญของภาพยนตร์ต่อคนเมืองกรุงเทพฯ ก็คือว่า ภาพยนตร์เข้ามาดำรงอยู่ในสังคมเมืองโดยไม่มีคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งผูกขาดเป็นผู้อุปถัมภ์ หรือเป็นผู้ชมหลักเพียงกลุ่มเดียวเท่านั้น สก็อต บาร์เม่ (Scot Barne)⁷⁹ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า โรงภาพยนตร์ในกรุงเทพฯ เป็นพื้นที่สาธารณะซึ่งแม้ว่าจะมีการแบ่งระดับชั้นอยู่ในโรงภาพยนตร์ แต่ก็ยังเปิดกว้างให้แก่คนทุกกลุ่มทุกสถานะ แนวโน้มที่สำคัญของการปะทะกันทางวัฒนธรรมระหว่างชนชั้นซึ่งดำรงอยู่ในสังคมในช่วงเวลาดังกล่าว โรงภาพยนตร์เป็นกรณีหนึ่งที่ทั้งสนับสนุนและแสดงให้เห็นบทบาทที่เพิ่มขึ้นอย่างชัดเจนของวัฒนธรรมของชาวเมืองรุ่นใหม่ (ชนชั้นกลางในทัศนะของบาร์เม่) ทั้งนี้บทบาททางวัฒนธรรมนี้สัมพันธ์อยู่กับการขยายตัวของการพิมพ์ และการอ่านในสังคมเมือง โดยมีจุดเริ่มต้นจากการพิมพ์เผยแพร่สรุปรูปหนังเรื่องต่าง ๆ ที่กำลังเข้ามาฉาย และขยายต่อไปสู่การผลิตนวนิยายร้อยแก้วอันเป็นของคนรุ่นใหม่โดยเฉพาะ

⁷⁸“โลกภาพยนตร์,” *ภาพยนตร์สยาม*, ปีที่ 1 เล่ม 1 (1 เมษายน 2465).

⁷⁹“Towards a Social History of Bangkok: Gender, Class, and Popular Culture in the Siamese Capital, 1905-1940,” pp. 49-65.

3.3 ชีวิตกลางคืนของเมืองกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 6-7

ในสายตาของชาวตะวันตกที่เข้ามาสัมผัสเมืองกรุงเทพฯ ในช่วงทศวรรษที่ 2430-40 โดยส่วนใหญ่มักกล่าวในทำนองเดียวกันกับลูเซียส ฟัวร์เนอร์ ดังที่ยกมาแล้วข้างต้น ต่อคำคืนที่ค่อนข้างเงียบเหงาด้วยแทบไม่มีสิ่งบันเทิงใจใด ๆ ในเมืองกรุงเทพฯ⁸⁰ ข้อสังเกตดังกล่าวนั้นอาจจะสืบเนื่องจากประสบการณ์ส่วนตัวของชาวตะวันตกเหล่านั้น ซึ่งคุ้นเคยกับชีวิตยามค่ำคืนในบ้านเกิดเมืองนอนของตน ทำให้มองช่วงเวลากลางคืนของเมืองกรุงเทพฯ ค่อนข้างเงียบเหงาไป ทั้ง ๆ ที่การออกจากบ้านชมมหรสพยามค่ำคืนของชาวเมืองกรุงเทพฯ นั้นมีอยู่เสมอมา หากเพียงแต่ว่าชีวิตกลางคืนในช่วงเวลาดังกล่าวยังมีได้มีลักษณะของชีวิตกลางคืนที่แสดงออกถึงความเป็นเมืองอย่างชัดเจน ทั้งในแง่ของความคิดคึกคักของกิจกรรม และระสนิยมที่เริ่มเปลี่ยนไปสู่อีกรูปแบบหนึ่ง อย่างเช่น การพักผ่อนหย่อนใจในสถานเริงรมย์ของเมือง

มีกรณีเหตุการณ์เล็ก ๆ หลายเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นลักษณะการใช้ชีวิตยามค่ำคืนในเมืองกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาที่ชาวต่างชาติลงความเห็นว่าป็นคำคืนที่ค่อนข้างเงียบเหงา อาทิเช่น การออกไปดูละครตอนหัวค่ำของหนุ่มสาวบางคู่ และกลับมายังบ้านราว 3 ทุ่มเศษ⁸¹ หรือกรณีของอ้ายพินโจรที่ขึ้นขโมยของจากเรือนหม่อมสุภาพในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2440 หลังจากเอานาฬิกาพกเรือนทองไปจำหน่ายได้เงินมา และตระเวนเล่นถั่วไปตามโรงบ่อน 2-3 บ่อนแล้ว ก็เอาเงินที่เหลือไปไถ่แหวนทองคำที่จำหน่ายไว้ ซื้อเข็มขัดเงินกับแหวนนาฬิกา จากนั้นในตอนค่ำก็อาบน้ำแต่งตัว ใส่เสื้อขาวนุ่งผ้าพื้น สวมหมวก ถือไม้เท้า ออกไปดูละครที่ปากคลองตลาด จนถึงเวลาประมาณ 2 ยามจึงกลับไปนอน⁸² กรณีการออกจากบ้านเพื่อไปดูละครในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ โดยส่วนใหญ่มักจะกลับบ้านไม่เกินเที่ยงคืน

ชีวิตกลางคืนของชาวเมืองกรุงเทพฯ เปลี่ยนไปอย่างเห็นได้ชัดเมื่อล่วงมาถึงสมัยรัชกาลที่ 6 กระทั่งในสายตาของเซอร์มานน์ นอร์เดน (Hermann Norden) ชาวอเมริกันซึ่งเดินทางมาถึงกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2464 ลงความเห็นว่าสีสันและความมีชีวิตชีวาของเมืองกรุงเทพฯ เริ่มตั้งแต่พลบค่ำเป็นต้นไป⁸³ เมืองสว่างไปด้วยแสงไฟ ภัตตาคารร้านอาหารหลายร้านเน้นบริการลูกค้าที่ออกมาทานอาหารนอกบ้านในยามค่ำคืน ดังตัวอย่างจากโฆษณาชิ้นหนึ่งที่ว่า

⁸⁰ ดู ตัวอย่างเช่น Charles Buls, *Siamese Sketches*, translated by Walter E.J. Tips (Bangkok: White Lotus, 1994), p. 15.

⁸¹ ตัวอย่างจากรายงานข่าวใน “ข่าวเบ็ดเตล็ด,” *บางกอกไทม์*, วันเสาร์ที่ 7 พฤษภาคม 117 (พ.ศ. 2441).

⁸² หจข., ร. 5 น. 8.1/133, ดันคำให้การอ้ายพินเรื่องลักทรัพย์และการบาญชีท้ายคำให้การ 6 ฉบับ ลงวันที่ 24 กรกฎาคม 116.

⁸³ Hermann Norden, *From Golden Gate to Golden Sun: A Record of Travel, Sport and Observation in Siam and Malaya* (London: H. F. & G. Witherby, 1923), pp. 93, 95.

สถานเกษมสุข ตำบลสนามน้ำจืด หลังตลาดมิ่งเมือง มีเครื่องวาง และอาหารไทย จีน ฝรั่งเศสจำหน่าย สถานที่หรูหรา อยู่ในทำเลเหมาะ ได้อากาศดี เปิดตั้งแต่ 5 ล.ท. จนถึง 1 ก.ท. มีเครื่องสายไทยบรรเลงทุกวัน⁸⁴

ถนนราชวงศ์เป็นดั่งถนนสายแห่งความบันเทิงรื่นรมย์ยามค่ำคืนของเมืองกรุงเทพฯ ที่ไม่ต่างไปจากถนนบันเทิงทั่วไปในโลกตะวันตก⁸⁵ ในสายตาของนอร์เดน ซึ่งสังเกตความเป็นไปของถนนสายนี้ เหมือนกับว่าหลังเที่ยงคืนเมืองกรุงเทพฯ ยิ่งคล้ายกับจะเพิ่งตื่น ผู้คนออกจากโรงหนัง โรงละคร และ มุ่งสู่ร้านขายไอศกรีมและน้ำโซดา ร้านขายอาหารค้ำคั่งริมถนน หลังจากทานอาหารเสร็จ ผู้คนก็อาจเดิน ไปนั่งทานต่อที่ภัตตาคารแถบเขาวราช และยังสถานที่อื่น ๆ ต่อได้อีกทั้งสิ้น⁸⁶

ความคึกคักของกิจกรรมพักผ่อนนอกบ้าน และชีวิตกลางคืนของเมืองกรุงเทพฯ นับแต่ช่วงปี พ.ศ. 2460 เป็นต้นมา ยังเห็น ได้ชัดเจนจากกรณีของรถยนต์ที่แล่น ไปมาในเมือง ซึ่งถูกกำหนดให้เจ้าของรถยนต์ต้องจัดการตัดแปลงแก้ไขในปัญหาเรื่องโคมไฟหน้ารถ ซึ่งทั้งโคมแก๊สและโคมไฟฟ้าส่วนสว่างจ้ามามากเกินไป จนทำให้รถยนต์คันอื่น ๆ หรือผู้เดินทางบนถนนเมื่อต้องแสงสว่างนั้น มีควมมืดตา จนเป็นเหตุให้เกิดอันตรายในการหลบหลีกกันอยู่บ่อยครั้ง⁸⁷

รูปลักษณะของการใช้ชีวิตกลางคืนอีกบางประการที่เริ่มปรากฏขึ้น ในเมืองกรุงเทพฯ และสามารถสะท้อนให้เห็นภาวะของการเป็นเมืองสมัยใหม่ได้เป็นอย่างดี ก็คือการท่องเที่ยวสถานเริงรมย์ การใช้ชีวิตในลักษณะดังกล่าวนี้สัมพันธ์อยู่กับการเปลี่ยนค่านิยมเกี่ยวกับเพศ และการเปิดเผยในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเพศมากยิ่งขึ้นของสังคมเมือง ในกรณีนี้ก็เช่นกันที่สามารถมองผ่านรสนิยมการเสพความบันเทิงทั่วไปของชาวเมือง อย่างเช่นภาพยนตร์ ได้เป็นอย่างดี

รายงานความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับภาพยนตร์ที่ลงโปรแกรมฉายในกรุงเทพฯ ในช่วงปลายรัชกาลที่ 6 แสดงให้เห็นแนวโน้มของการเปิดกว้างในพฤติกรรมระหว่างเพศมากขึ้น ตัวอย่างเช่นการประชาสัมพันธ์ภาพยนตร์เรื่องหนึ่งที่ว่า

‘นางสาวชอบเที่ยว’ เรื่องนี้บางท่านคงจะนึกขำว่า นางสาวชนิดไหนหนอที่ชอบเที่ยว แต่ขอบอกท่านนางสาวในเรื่องนี้ไม่ต้องการให้ผู้ชายเที่ยวก่อน เจ้าหล่อนเที่ยวผู้ชายเอง เมื่อท่านอยากจะไปเที่ยวเจ้าหล่อนบ้าง ก็เชิญ สักคำนี้เจ้าหล่อนจะอยู่ที่พัฒนาการ-ฮ้างกง⁸⁸

⁸⁴“โฆษณาสถานเกษมสุข,” *กรุงเทพฯ เดลิเมล์*, วันอังคารที่ 15 พฤษภาคม 2471.

⁸⁵Hermann Norden, *From Golden Gate to Golden Sun: A Record of Travel, Sport and Observation in Siam and Malaya*, pp. 125-128.

⁸⁶Ibid., pp. 128-129.

⁸⁷หจข., ร. 6 น. 8.4/6, *เรื่องกฎเสนาบดีกำหนดการใช้แสงไฟรถยนต์* (15 มิถุนายน 2460); หจข., ร. 6 น. 8.4/7, *เรื่องการใช้โคมรถยนต์* (1-8 กันยายน 2460).

⁸⁸“เปิดตัวเคล็ดภาพยนตร์,” *ข่าวภาพยนตร์*, ปีที่ 1 ฉบับที่ 3 (วันศุกร์ที่ 10 ตุลาคม 2467).

หรืออย่างกรณีของฉากจบในภาพยนตร์ ซึ่งมีการนำเสนอคำว่า

‘ยามร้าย’ นี่เป็นเรื่องที่สองในขบวนการม้วนของเอ็ดดี โปโล หลังจากเรื่อง ‘จูบผิด’ สำหรับเรื่องนี้ เอ็ดดี้จะไม่มีการจูบให้ท่านชมอย่างเรื่อง ‘จูบผิด’ เรื่องก่อน คงใช้หมัดมวย โลก โผน โจนทยาน ไปตามเพลง ถ้าผู้ดูจะให้อธิบายว่าทำไมเรื่องนี้เอ็ดดี้ถึงไม่จูบ ก็พอจะเดา สวดตอบให้รู้ได้ง่าย ๆ ว่าเพราะเรื่องนี้นางเอกเป็นผู้อื่น ไม่ใช่นางสาวคัทลีน ไมเยอร์ เพราะฉะนั้นเอ็ดดี้จึงไม่จูบ⁸⁹

เรื่อง ‘อยากตาย’ ของนายเอ็ด มีผู้ชมว่าเรื่องของพีแก๊ซาคี และไม่แต่จำ ยังมีมวยดีเอา ด้วย เสียอย่างเดียวกับไม่จูบ หรือเกือบเป็น แต่แก๊งไม่จูบก็รู้ไม่ได้ ท่านจะได้ชมที่ โรงพัฒนากร ในโปรแกรมพัฒนากร วันพุธที่ 22 เดือนนี้ ก็จะได้ฉายที่โรงอื่น ๆ อีก ในคราวหลัง⁹⁰

ประเด็นทางเพศที่เปิดกว้างมากขึ้นในสังคมเมืองของช่วงเวลานับตั้งแต่ตอนกลางรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา เป็นปรากฏการณ์ระลอกเดียวกันกับความแพร่หลายของการผลิตนวนิยายประเภทพาฝัน ซึ่งปรากฏหลักฐานบ่งบอกว่ามีผู้นิยมชมชอบอ่านอย่างกว้างขวาง หนังสือพาฝันอย่างเช่น เรื่อง “พิศุจน์ความรัก” “รสแรกรัก” โดยจามจรี “สวรรค์บันดาล” โดยน้อมเสนห์ “คุณสมบัติแห่งความรัก” โดยจิตรกรรมย์ “จูบอะไร?” โดยคนไทย ฯลฯ บางเรื่องมียอดพิมพ์ถึงกว่า 4,000 เล่ม และบางเรื่องมีคำเรียกร้องจากผู้อ่านให้เขียนภาคต่อตามออกมา⁹¹ และเป็นระลอกเดียวกันกับการเริ่มเที่ยวสถานเรียงมัยยามค่ำคืนของชาวเมือง

สถานบันเทิงเหล่านี้มักเปิดตาม โรงแรม ร้านอาหาร อย่างเช่นที่สยาม โฮเต็ล โรงแรม โอเรียนเต็ล โรงแรมพญาไท โฮเต็ลเวมบริ ตึกดำรงพาณิชย์ ฯลฯ อาจจะมีทั้งการเปิดเป็นสถานที่เต้นรำสังสรรค์ของแขก เป็นคลับหรือสโมสรจัดงานปาร์ตี้ หรืออาจมี “นางระบำ” เต้นรำเปิดแสดง โฆษณาสถานที่เรียงมัยของตึกดำรงพาณิชย์ แสดงให้เห็นรูปแบบความบันเทิงเรียงมัยของเมืองได้เป็นอย่างดี ดังว่า “เชิญ! เชิญ! ท่านทั้งหลาย มาหย่อนอารมณ์ ท่านจะลืมทุกข์, เพลินตา, หัวใจ, เพราะนางระบำรูปร่างงาม ตาหวาน ๆ แต่งกายแบบต่าง ๆ เต้นรำทำขวัญ...”⁹²

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁹⁰ “เบ็ดเตล็ดภาพยนตร์,” *ข่าวภาพยนตร์*, ปีที่ 1 ฉบับที่ 6 (วันจันทร์ที่ 20 ตุลาคม 2467).

⁹¹ “ท่านได้อ่านแล้วหรือยัง?: โฆษณาร้านนายต. แจกชวน ปากคลอง โรงหนังบางลำภู,” *ข่าวภาพยนตร์*, ปีที่ 1 ฉบับที่ 17 (วันศุกร์ที่ 28 พฤศจิกายน 2467).

⁹² “โฆษณาตึกดำรงพาณิชย์ 7 ชั้น,” *ศรีกรุง*, วันที่ 27 ตุลาคม 2474, อ้างจาก Scot Barne, “Towards a Social History of Bangkok: Gender, Class, and Popular Culture in the Siamese Capital, 1905-1940,” Appendix I, p. 229. สำหรับตัวอย่างอื่นในกรณีนี้ อาทิเช่น โฆษณาตึกว่า “...มีการเต้นรำทุก ๆ คืน เริ่มแต่เวลา 9 ล.ท. มีอาหารพิเศษทุกคราว...,” “โฆษณาโฮเต็ลเวมบริ,” *กรุงเทพ เดลิแมล์*, วันอังคารที่ 15 พฤษภาคม 2471. เป็นต้น

พร้อม ๆ กับที่เริ่มปรากฏการใช้ชีวิตท่องเที่ยวยามค่ำคืนในลักษณะนี้ สิ่งที่ได้จากโฆษณาตามหน้าหนังสือพิมพ์ในช่วงเวลาดังกล่าวควบคู่กันมา ก็คือการปรากฏสินค้าสำหรับป้องกันและแก้ปัญหาโรคจากเพศสัมพันธ์ของผู้ชาย ดังตัวอย่างเช่น

ยาป้องกันโรคบรูซ คือยากันกามภัยเขวราช... คนที่ชอบเที่ยวควรมีไว้ประจำตัว จะมีต้องรับความทรมานต่อภายหลัง มีคำอธิบายอยู่บนฉลาก ราคาหลอดละ 1 บาท หรือมีฉนั้นก็ต้องใช้กระดาษฝรั่งเศษของห้างนี้ ซึ่งทำมาเป็นพิเศษ ไม่ขาดได้ง่าย ๆ อย่างที่มีขายตามร้าน⁹³

...หากท่านรู้จักแล้วและคิดให้ซึ่งแล้ว ยากแก้โรคหนองในชนิดใดในประเทศไทย จะมาเลิกไปกว่ายาแอนตี้โกโนเรียของห้างลูกจันทน์เป็นไม่มี... อย่าลืมน้ำชีวิตของท่านนะ ท่านไม่อยากจะอยู่เห็นหน้าโลกนาน ๆ ก็ตามใจ ถ้าหากท่านยังรักสนุกต่อไปอีก ก็ควรคิดให้ดีกว่าแอนตี้ 2 บาทนี้แหละเป็นคู่ชีวิตท่าน⁹⁴

วิถีชีวิตเมืองในช่วงรัชกาลที่ 6-7 จึงเริ่มประกอบไปด้วยลักษณะของความบันเทิงเรีงมัยมากยิ่งขึ้นทุกขณะ หลาย ๆ พฤติกรรม โดยเฉพาะชีวิตกลางคืนของชายชาวเมือง เป็นการแสวงหาความสุขความบันเทิงซึ่งหมิ่นเหม่ต่อศีลธรรม ปรากฏการณ์เช่นนี้คือหนึ่งปรากฏการณ์ของความเป็นเมืองและวิถีชีวิตเมืองที่เห็นได้ชัดเจนในช่วงเวลาดังกล่าวนี้เอง

เนื้อหาในบทนี้ได้พิจารณาถึงวิถีชีวิตในด้านการบริโภค และการใช้เวลาว่างเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจของชาวเมืองกรุงเทพฯ เป็นการพยายามสำรวจลักษณะเด่นบางประการของวิถีชีวิตในแง่มุมดังกล่าวของผู้คนในเมืองนี้ โดยเฉพาะในกลุ่มชนชั้นสูงและกลุ่มชาวเมืองรุ่นใหม่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในแง่ของการส่งผ่านและเลียนแบบบรรณนิยม รวมถึงการเริ่มปรากฏวิถีชีวิตแบบเมืองที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น นัยยะสำคัญของความต่างในการดำเนินชีวิตคือการเป็นรากฐานที่สำคัญให้แก่การตั้งคำถามต่อความต่างทางชนชั้นในสังคม มิติความสำคัญของวิถีการดำเนินชีวิตประจำวันในแง่มุมดังกล่าวจะได้รับการพิจารณาในเนื้อหาของบทต่อไป

⁹³“โฆษณายาป้องกันโรคบรูซ ของบริษัทเขวราช ท.จ.ก.” *ข่าวภาพยนตร์*, ปีที่ 1 ฉบับที่ 5 (วันศุกร์ที่ 17 ตุลาคม 2467).

⁹⁴“ไม่รู้จักแก้ว: โฆษณาขายยากแก้โรคหนองในของห้างลูกจันทน์,” *กรุงเทพฯ เดลิเวอรี่*, วันพุธที่ 2 พฤษภาคม 2471.